

UDK 811.163.42(091)
Izvorni znanstveni članak
Rukopis primljen 20.IX.2005.
Prihvaćen za tisak 14.XII.2005.

Dr. sc. Dragica Malić
znan. savj. u miru
Hanamanova 20, HR-10000 Zagreb
dragica.malic@zg.htnet.hr
dmalic@ihjj.hr

NAJSTARIJE DUBROVAČKE “TUĐINKE”

Prilog je nastavak leksičkih istraživanja najstarijih dubrovačkih molitvenika, u znanosti poznatih pod nazivima *Vatikanski hrvatski molitvenik* (oko 1400.) i *Akademijin dubrovački molitvenik* (sredina 15. st.). Ovom su prilikom u razmatranje uzete riječi neslavenskoga podrijetla.

1. Uvod

Premda naslov ovoga priloga možda sugerira leksičku raščlambu svih dubrovačkih jezičnih spomenika najstarijega razdoblja pismenosti, među kojima osim poznatih latiničkih molitvenika glavninu čine ćirilički dokumenti pisani u Dubrovačkoj kancelariji, ovom prigodom te spomenike (potaknute političkim i gospodarskim vezama sa susjedima, prvenstveno s Bosnom i tadašnjom srpskom državom i njihovim velikodostojnicima) ostavljamo po strani, a zaustavljamo se na dva najstarija dosad poznata dubrovačka latinička molitvenika – *Vatikanskom* iz vremena oko 1400. godine i *Akademijinu* negdje iz sredine 15. stoljeća, nadovezujući se na ranija leksička istraživanja tih molitvenika, objavljena u “*Raspravama IHJJ*” 23–24 (*Paljetkovanje po najstarijim hrvatskim molitvenicima – Molitveničko nazivlje*) i 26 (*Novo paljetkovanje*).¹ Kao i ti radovi, i ovo je zapravo jedan od pripremnih priloga za izradu starohrvatskoga rječnika, koji je pod radnim naslovom *Hrvatski rječnik do Marulića i njegovih suvremenika* jedan od projekata Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Naslovom

¹ Malić 1997–1998; 2000a.

se, kao i navedeni prilozi, naslanja na radove poznatoga filologa i istraživača dubrovačkoga leksika s kraja 19. i početka 20. stoljeća Luke Zore,² kojemu se ubrzo bliži 100. obljetnica smrti.³ Osim Zorinih priloga o dubrovačkom leksiku za njegovo su upoznavanje važni i radovi Pere Budmanija i Milana Rešetara. Dubrovački leksik jedna je od tema dijalektološkog rada o (tada suvremenom) dubrovačkom govoru Pere Budmanija iz 1883. i Milana Rešetara u više njegovih radova o starim dubrovačkim spomenicima.⁴ Sva trojica za riječi stranoga podrijetla upotrebljavaju tadašnji jezikoslovni termin *tuđinke*.⁵ Ne samo za leksik nego za dubrovački govor općenito poticajna su dva priloga u *Zborniku iz dubrovačke prošlosti* (1931), posvećenu Milanu Rešetaru: Skokov i Tentorov, više zbog nekih napomena nego po samoj građi koju donose. Tako Skok (u bilj. 21) napominje da su se dubrovački trgovci u poslovne svrhe već u 14. st. služili mletačkim dijalektom, što može pomoći u tumačenju nekih jezičnih (osobito glasovnih) crta u najstarijim dubrovačkim posuđenicama (premda se obično misli da je mletački utjecaj u jeziku nešto mlađi). Tentor pak pod naslovom *O dubrovačkom jeziku s leksičke strane* nastoji na temelju leksika pokazati da je "dubrovački govor nešto posebno: on nije ni danas isto, što je hercegovački govor", da i "u najstarijim dubrovačkim spomenicima ima i nehercegovačkih osobina", te da je "krivo mišljenje, da je ikad postojao nekakav kineski zid, koji bi dijelio sve t. zv. čakavske i štokavske osebine", a to su za vrijeme pojavljivanja ovoga priloga prilično smjele tvrdnje. Svoj stav o nepripadnosti dubrovačkoga govora hercegovačkom dijalektu on želi pokazati na temelju leksičkih slaganja u dvije udaljene točke na Jadranu: u dubrovačkom i creskom govoru, u kojima nalazi podudarnosti u riječima kojih nema ni u Karadžićevu rječniku ni u hercegovačkom govoru. Rešetar (1952:98–99, bilj. 47) tom prilogu zamjera što za usporedbu ne uzima izvore iz istoga vremena (za dubrovački uglavnom M. Držić i I. Gundulić, a za hercegovački Karadžićev rječnik), te što za suvremeni dubrovački govor navodi i pokoju riječ koja da se u Dubrovniku "nikako ne govori", ali ipak priznaje da je članak koristan jer pokazuje da se dubrovački govor često "u pogledu domaćih riječi (a u pogledu talijanskih pozajmljenica još više), bolje slaže s creskim negoli s hercegovačkim".

Osnovni podaci o najstarijim dubrovačkim (i hrvatskim općenito) molitvenicima, objašnjenje naziva "molitvenik", kao i sadržaj u navedenim prilozima razmatranih molitvenika – *Vatikanskoga* i *Akademijina*, nalaze se u prvom spo-

² Zore 1892; 1893; 1899; 1907. – vidi i bilj. 1 u: Malić 1997–1998; Zore 1895.

³ Prema navodu *Hrvatskoga leksikona*, II. svezak (1997:717), Zore se rodio u Cavtatu 1846., a umro u Cetinju 9. XII. 1906.

⁴ Vidi u popisu literature.

⁵ Vidi: Šulek 1990:1198 s. v. *Tudjinka*: "rieč-tudjinka, gramm. Fremdwort".

metutom autoričinu prilogu.⁶ Kako osim ovdje razmatranoga *Vatikanskoga hrvatskog molitvenika* u Vatikanskoj knjižnici postoji još jedan rukopisni dubrovački molitvenik, s kraja 15. stoljeća,⁷ i kako postoji vjerojatnost da će prije ili kasnije i on ući u istraživački optjecaj, molitvenik kojim se bavimo u našim istraživanjima obilježavamo kraticom V¹, za razliku od mlađega V². *Akademi-jin dubrovački molitvenik* obilježavamo kraticom A. Ovdje navodimo i druge dubrovačke spomenike na koje se pri obradi rječničke građe iz V¹ i A pozivamo: *Prvi tiskani hrvatski molitvenik* (tiskan potkraj 15. st., danas također u Vatikanskoj knjižnici – kratica: T), *Ćirilički dubrovački molitvenik*⁸ (tiskan u Veneciji 1512., danas u Pariškoj nacionalnoj biblioteci – kratica: Ć), *Franjevački dubrovački molitvenik*⁹ (rukopis s kraja 16. st., u knjižnici dubrovačkoga Franjevačkog samostana Male braće, Brlekova signatura 19 – kratica: F), *Dubrovački psaltir* (rukopis iz I. pol. 16. st, danas u NSK u Zagrebu – kratica: DP). Jedan od najpoznatijih starijih dubrovačkih spomenika – *Libro od mnozijek razloga* (ćirilički rukopis iz g. 1520., u Arhivu HAZU) navodimo kao *Libro*.¹⁰ Jezičnopovijesni *Akademi-jin rječnik*¹¹, na koji se pozivamo s obzirom na dosadašnju potvrđenost leksičke građe iz V¹ i A, obilježavamo kraticom AR. Riječi iz razmatranih molitvenika V¹ i A – slijedom zastupljenosti najstarijih hrvatskih jezičnih spomenika, osobito latiničkih, u AR-u – najčešće idu u red najstarijih hrvatskih leksičkih potvrda, od kojih neke dosad uopće nisu potvrđene.

U ovom prilogu želimo popisati i razmotriti riječi neslavenskoga podrijetla zastupljene u V¹ i A. One dolaze u svim njihovim sastavnim dijelovima: u oficijskim obrednim uputama, u čitanjima i antifonama (uglavnom starozavjetne provenijencije), psalmima, litanijama, oficijskim molitvama i u redovničkim molitvama za razne prigode, pridodanima na kraju svakoga od molitvenika. Sastavnim dijelom hrvatskoga leksika vrlo rano postaju posuđenice dvojakoga podrijetla: jedne dolaze uglavnom crkvenim posredovanjem preko prijevoda biblijskih i drugih katehetskih tekstova, druge neposrednim dodirom s inojezičnim govornicima i kulturama, pri čemu u najstarijim posuđenicama nezaobilaznu ulogu ima dalmatoromanski supstrat na našoj obali, a u kasnijima su-

⁶ Malić 1997–1998:225–226 i 227–228.

⁷ Prema navodima Fanceva 1934:XXVIII–XXIX i Rešetara u više njegovih radova, osobito 1951:23–24.

⁸ Rešetar ga u svojim radovima naziva *Srpski molitvenik*.

⁹ Fancev ga citira u bilješkama uz svoju transliteraciju *Vatikanskoga hrvatskog molitvenika* u Djelima JAZU 31 (1934).

¹⁰ Naše se kratice razlikuju od Rešetarovih u njegovu radu o jeziku najstarije dubrovačke proze, objavljenom 1952.

¹¹ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, 1880–1976.

sjedni talijanski jezik, odnosno njegovi dijalekti. Iz navoda molitveničkih sastavnih dijelova jasno je da ćemo na posuđenice biblijske provenijencije najčešće nailaziti u prijevodima psalama i čitanja (čtenja/lekciona), dok će one usvojene inojezičnim dodirima biti zastupljenije u obrednim uputama i redovničkim (izvanoficijskim) molitvama. Poznato je, od Fanceva nadalje, da su u najstarijim latiničkim molitvenicima prisutni brojni tragovi crkvenoslavenskih matrica, koje su se u procesu prepisivanja jezično prilagođavale sredini kojoj su prijepisi bili namijenjeni, u ovom slučaju dubrovačkoj, a dogmatski redigiranjem prema tekstu *Vulgate*. Ti su crkvenoslavenski tragovi najprisutniji na testovnoj (prijevodnoj) i leksičkoj razini, a prema autoričinu istraživanju izrazito su brojniji u starijem *Vatikanskom molitveniku* negoli u mlađem *Akademijinu*, koji je rezultat mlađe redakcije oficijjskih tekstova (iste one koja je zastupljena u *Franjevačkom dubrovačkom molitveniku* s kraja 16. st.). Leksički crkvenoslavizmi u navedenim molitvenicima također čekaju na svoju raščlambu, ali ovom prigodom ne ulaze u krug našeg istraživanja, jer premda su mnogi od njih istočnojužnoslavenskoga (starocrkvenoslavenskoga) podrijetla, prema tome također inojezičnoga, u hrvatski leksički korpus ulaze posredovanjem hrvatske redakcije crkvenoslavenskoga jezika, a taj se jezik među hrvatskim kulturnim poslenicima s područja latinskoga bogoslužja i latinaškoga djelovanja smatrao starijim tipom vlastitoga jezika, pa su se neke njegove odlike upotrebljavale kao oznake "učenosti" pisca/pisara, književnoga jezika i višega stila. O tome je, među ostalima, i autorica ovoga priloga pisala više puta.

Dakle, u ovom ćemo se prilogu, kao što je rečeno, zadržati na posuđenicama neslavenskoga podrijetla zastupljenima u V¹ i A. Među njih uvrštavamo i crkvenoslavizme neslavenskoga podrijetla (najčešće grecizme), koje – premda su u naše tekstove najčešće ušli preko, odnosno iz crkvenoslavenskih matrica – ipak držimo posuđenicama (ili čak tuđicama) iz stranih jezika. Neke od zastupljenih posuđenica već su obrađene u prethodna dva autoričina priloga ako su se uklapale u njihovu sadržajno ograničenu tematiku. Kako bismo u ovom prilogu željeli dati njihov potpuni pregled, uključit ćemo i njih, ali bez ponovne obrade, samo s uputom na jedan od dva ranija priloga u kojima su obrađene. Pritom izostavljamo osobna imena tamo obrađena (biblijska i svetačka), ali uzimamo u obzir, osim nazivlja i uz njega vezanog općeg leksika, i toponime, etnike i ktetike, jer oni, premda najčešće biblijskoga podrijetla, postaju sastavnim dijelom općega leksika.

Kad govorimo o posuđenicama inojezičnoga podrijetla, nisu problem one potpuno odomaćene praslavenske i/ili sveslavenske posuđenice tipa *hleb*, *kladenac*, *knez*, *vitez*, *ocat*, *pjenez*, ali javlja se problem onih nešto mlađih, nasta-

lih već na ovim našim prostorima u procesu pokršćavanja i uspostave suživota sa starosjedilačkim romanskim stanovništvom, tj. postavlja se pitanje razlikovanja onih posuđenica (usvojenica) koje obično smatramo dijelom domaće- ga jezičnoga korpusa i onih koje ćemo bez svake sumnje uvrstiti u korpus posuđenica (i pitanje postavljanja granice između njih). Moramo se zapitati da li se u davnim posuđenicama kao što su *car/cesar, crkva, kralj, križ, Krst/krst, krstjanin, kruna, ule* i neke druge u vrijeme nastajanja naših molitvenika još osjećalo njihovo inojezično podrijetlo, ili su već postale domaćim riječima kakve su one za nas danas, a čijim se inojezičnim podrijetlom bave još samo etimološka istraživanja. Da ne preopteretimo naš popis posuđenica iz V¹ i A i uz pretpostavku potpune odomaćenosti (usvojenosti) navedenih riječi, njih ovdje nećemo uvrstiti u leksičku raščlambu, dok će neke druge, možda jednako tako usvojene ili neusvojene – upravo zbog spomenute teškoće postavljanja granice između potpune usvojenice i posuđenice – u naš pregled ući. Tu je ipak presudno naše današnje gledište.¹² Kako bi ipak prikaz svih riječi inojezičnoga neslavenskoga postanja zastupljenih u ovim molitvenicima bio potpun, u posebnom će se odjeljku dati kratak osvrt i na usvojenice (najstarije posuđenice – praslavenske, ili barem sveslavenske i južnoslavenske), ali bez leksikografske obrade.

2. Leksička raščlamba posuđenica

2. 1. Pristup građi

Ovdje izdvajamo neke probleme na koje nailazimo u pristupu posuđenicama u najstarijim dubrovačkim molitvenicima i u njihovoj leksičkoj obradi. Na prvom je mjestu problem čitanja/transkripcije stare latiničke grafije. To je polazište čitava posla, od uspostave suvisla teksta do svih stadija jezične raščlambe, pa tako i leksičke, kojom se ovdje bavimo. Prvenstveno su u pitanju glasovne vrijednosti pojedinih grafema: *c* (= *c, č, k*), *ç* (= *c, č*), *f* (= *s, z, š*), *fc* (= *š, s*), koje u posuđenicama ovise o jeziku izvorniku (latinskom ili talijanskom, a kao što smo vidjeli – i mletačkom). Pritom i ćirilčku grafiju dubrovačkih ćirilčkih spomenika, bez obzira na to što ona ima zasebne grafeme za pojedine suglasnike, moramo kao pomoć u razrješavanju latiničkih dilema uzimati s rezervom budući da je nesumnjivo da se u njoj često ogleda grafija latiničkih (nekad i glagoljičkih) predložaka. Kod svake pojedine upitne riječi u našoj se obradi ukazuje na problem njezina čitanja i na razlog našeg opredjeljivanja za jednu

¹² Spomenuti istraživači dubrovačkoga leksika, osobito Rešetar, i takve riječi uvrštavaju u svoje popise "tuđinki".

od dviju mogućnosti. Takve su riječi: *Cedar* (bibl. top., što je u ovom prilogu ispravljeno od *Čedar* kako stoji u SPH), *cimbali/cinbali*, *cinamom*, *citara*, *čedar*, *čepriš/čeprijes*, *impač* (ovdje ispravljeno od *impak* u SPH); *bištija*, *desperati se*, *isop*, *kastigati*. Moglo bi se pomisliti i na *Kadesa*, koja je u V¹ napisana grafijom *u-chadefi*¹³, gdje bi se *f* moglo čitati i *š*, ali graf. *kadefi* u A je neupitna. Najveći je problem u skupini riječi napisanih sa *f* (= *s* ili *š*) riječ *sorta* (*šorta?sort? šort?*), kojoj ne znamo odrediti ni izgovor, ni gramatički rod budući da je potvrđen Apl *na-forte*, koji je jednak i u m. i u ž. r. Prema lat. izvorniku riječ bi trebala označavati skute, rub odjeće. I premda je *sorta* (i *šorta*) prisutna u dubrovačkoj književnosti i suvremenosti¹⁴, njezina nam potvrđena i poznata značenja ovdje ne pomažu. U skupini riječi napisanih s *c* (= *č* ili *c*) isti je problem s riječju *piča* (Gsg m. r.) ili *pica* (Gpl ž. r.), koje pokrivaju značenski krug 'tov, ono što tovi', tj. 'mast, maslo, salo' i sl. Pritom riječ *pič* nije potvrđena/poznata, a *pica* bi od prvotnog značenja 'koštica masline' imala biti upotrijebljena u prenesenom (metaforičkom) značenju 'masline kao sredstvo tovljenja'. Ove dvije riječi sadrže sve probleme na koje nailazimo u našoj leksičkoj obradi. U pitanju je (osim transkripcije): uspostava natuknice, određivanje gramatičkoga roda, određivanje značenja.

Za uspostavu natuknice važna je potvrđenost/nepotvrđenost osnovnog oblika riječi. U pitanju su npr. završni suglasnički skupovi u imenica m. r. (s umećanjem sekundarnoga nepostojanoga *a* ili bez njega) i dočetni *-l* ili *-o* u imenica i pridjeva m. r. Stoga takve upitne natuknice rekonstruiramo prema potvrđenim srodnim riječima, ali ih obilježavamo zvjezdicom. Tako su s nepostojanim *a* potvrđeni i stoga neupitni: *nokturan*, *psalam*, *veras*, ali *Eđipt* je potvrđen bez nepostojanoga *a*. Za dočetni skup *-nt* (bez nepostojanog *a*) potvrde su: *sentiment*, *žigant*, pa prema njima uspostavljamo i natuknice: **advent*, **instrument*, **sakrament*. Prema potvrđenom *andĕo* uspostavljamo **arkandĕo*, ali prema potvrđenom *djavo* (što je sigurno i u ono doba bila riječ svakodnevnoga govora) ipak se ne usuđujemo uspostaviti **ido*, nego tu ostavljamo dočetno *-l*: **idol*. Isto vrijedi i za **kostjel* (**kostio?*), **krudel* (**krudeo?*), gdje ostavljamo mogućnost i drukčijeg rješenja, ali ipak bez dvoumljenja *gradual* (izravno od lat. *gradualis* s nultim pridjevskim sufiksom od poluglasa za lat. *-is*) u naslovu *Psalmi graduali*. Prema češćem dubrovačkom *Žudio*, G *Žudjela*, *žudioski*¹⁵ ovdje je natuknica *Žudij* jer je potvrđen Gpl *od Žudija* (a ne *Žudjela*) i pridjev *žudijski*, za koje Rešetar (1933b:273) kaže da su čakavski (uz csl. *Židovin*).

¹³ Crtica ukazuje na sastavljeno pisanje prijedložnog izraza.

¹⁴ Vidi: Zore 1895:20 i 26; Rešetar 1933b:114; 1952:101.

¹⁵ Vidi: Budmani 1883:163; Zore 1895:7; Rešetar 1933b:272–273; 1938b:34.

Problem određivanja roda postoji kod imenica koje su preuzete od tal. imenica s dočetakom *-ione*, a u starijoj hrvatskoj književnosti imaju dočetak *-ion* ili (u daljem stupnju odomaćivanja) *-ijun*, a u oba oblika mogu biti i m. i ž. roda.¹⁶ Ako se rod ne razabire iz potvrđenoga padeža ili popratnog atributa, rod im ne možemo odrediti. Tako za naše molitvenike natuknicama: *devocion* m. i *devocijun* f. rod određujemo prema potvrđenom Isg: *s devocionom*, ali *s devocijunju*, za *konverzacion* f. rod određujemo prema atributima (za *prjeslatku ... konverzacion negovu*), ali za *kompasion* nemamo pomoćnih sredstava (potvrđen je Asg, koji je jednak Nsg, bez atributa). Još je veći problem sprega imenica **oblacion* i **olokaust*. Lat. *Tunc acceptabis sacrificium iustitiae, oblationes et holocausta* (Ps. 50₂₁) u V¹ 133r prevedeno je: *Tada primiš svetišta pravde, oblaciona i žrtve*, a u A 90v: *Tadaj ćeš primiti posvetilište pravde, prikazanja i olokausta*, pri čemu bi – prema lat. *oblationes et holocausta* – i *oblaciona* iz V¹ i *olokausta* iz A imalo biti Apl, a Apl na *-a* pripada srednjem rodu, koji se eventualno može pretpostaviti za **olokausto*, ali teško za **oblaciono*. Ako pak pretpostavimo da su obje imenice muškoga roda, da su prema tome navedeni likovi Asg = Gsg, to bi značilo da naši prevoditelji nisu dobro razumjeli lat. tekst, te da su umjesto tri objekta shvatili da je u pitanju jedan s tri dopune (u Gsg): Apl *svetišta* + Gsg *pravde, oblaciona i žrtve*, odnosno: Asg *posvetilište* + Gsg *pravde, prikazanja i olokausta*.

Primjera za nerazumijevanja lat. izvornika u našim molitvenicima ima mnogo, ali u jednom je slučaju to nerazumijevanje u V¹ dovelo do upotrebe poznate riječi u kontekstu u kojemu postaje besmislena, a na istome mjestu u A do pojave vjerojatno izmišljene riječi. Prema lat. *Abyssus abyssum invocat, in voce cataractarum tuarum* (Ps. 41₈) u V¹ 126v stoji: *I sa dna u dno zvah instrumenti tvojimi*, a u A 85r: *...zvanjem zvah kotorata tvojih*, pri čemu i *instrument* i *kotorat* dolazi za lat. *cataractarum*, koje značenjski pokriva 'slap, vodopad'.

2. 2. Rječnik

Budući da je težište ovoga rada upravo na popisu i leksikografskoj obradi građe, u ovom ćemo se odjeljku držati načela abecednoga navođenja i obrade riječi. Riječi obrađene u prethodnim priložima navest ćemo u uglatim zagradama uz uputu na raniju obradu s kraticom priloga Palj. I¹⁷ i Palj. II¹⁸ uz navod stranice obrade riječi i eventualno uz pokoju važniju nadopunu. U popis ulaze

¹⁶ Vidi: Rešetar 1933b:280.

¹⁷ Malić 1997–1998.

¹⁸ Malić 2000a.

i riječi zabunom izostale u prethodnim priložima uz napomenu gdje bi se tamo trebale nalaziti. Riječi kojima se iz potvrđenih oblika ne može jednoznačno uspostaviti osnovni oblik (tj. natuknica) obilježavaju se zvjezdicom. Među potvrđama prvo se navode primjeri iz V¹, a onda iz A. Ako su primjeri identični, oznaka mjesta potvrđenosti odvaja se kosom crtom. Isto vrijedi i kad se u navedenom primjeru razlikuje samo jedna riječ ili prijedložni izraz u V¹ i A. Ako je čitanje upitno s obzirom na spomenutu višeznačnost nekih grafema, to će u obradi biti navedeno.

adorati pf. (lat. i tal. *adorare*) pokloniti se, iskazati štovanje – ...*kadano tvoga blagosovljenoga sinka ... kakono pravoga i istinoga sina Božjega prva oda svijeh adora* A 133v (izvanoficijska molitva). – U AR I riječ je kao impf. i pf. glagol potvrđena s po jednom potvrdom iz 16. (Kotor) i 17. (Dubrovnik) st., a samo impf. *adoravati* u Marulića uz još četiri dubrovačke potvrde.

[**advent* – v. Palj. I, 239¹⁹]

[*aleluja* – v. Palj. I, 239]

[*altar* – v. Palj. II, 136; usp. i *otar*]

[*amen/amin* – v. Palj. I, 239]

[*anđeo, anđeoski* – v. Palj. II, 164]

[*antifan/antifana/antifona* – v. Palj. I, 236²⁰]

[**apostol, apostolski, apostoličaski* – v. Palj. II, 165–166]

[*arkanđeo* – v. Palj. II, 164]

aromata f. (grč./lat. preko csl.) mirisna mast – *U brijeme ispuñenja da pokopaju tijelo Krstovo/Isukrstovo ... pomazaše aromatami* V¹ 141v/A 97v. – AR I ima imenicu u m. r. *aromat* i u sr. r. *aromato*, obje potvrđene samo iz iz srp. csl. pisca Domentijana. U m. r. (*aromatъ*) riječ je potvrđena u LP, ali RCH iz hrv. csl. spomenika ima potvrde i za ž. r. Riječ je vjerojatno u naše molitvenike ušla preko hrv. csl. matica, ali je njezina upotreba potpomognuta lat.-tal. porodicom riječi *aroma, aromata*²¹ – *aroma, aromaticità, aromatico, aromatizzare*. – Usp. i *aromatičan*.

¹⁹ Zore 1895:3 riječ *advenat* tumači "gospodnje došašće" ne spominjući je kao naziv za razdoblje što prethodi Božiću, u kojem je potvrđena u V¹.

²⁰ Rešetar, pišući o jeziku *Ćirilčkoga dubrovačkog molitvenika* (Ć) (1938b:34–35) razmatra navedene likove, pa kaže da je u V¹ uvijek *antifan* u m. r. (što nije točno!), iz čega zaključuje da je "u našem Primorju najprije nastalo *antifan*, a tek onda *antifana*, nakon čega se vratilo lat. *antifona*".

²¹ Divk. nema nijedne od tih riječi, a Bc navodi obje: *aroma* sa sinonimom *odoramentum* i značenjem "Vsako kadilo preštmano. Duha, [D.] Miris ili vsaka stvar za kaženje i dobro duhu, ter plemenitu vučiniti"; *aromata* "Začimba vsake fele. 2. odoramenta, kadilo lepe duhe".

aromatičan adj. (lat. *aromaticus*, tal. *aromatico*) miomirisan – ...i kako cinamom i balsam aromatičane blagovoňanje dah V¹ 19r, ...kako cinamom i balsam aromatičanu voňu dah V¹ 47v/A 38v – Grafija u navedenim primjerima (u prvom *aromaticane*, u drugom *aromatičanu*) nije jednoznačna zbog grafijskoga preklapanja *c*, $\zeta = c$, \check{c} . Ako bismo ih čitali s *c*, to bi bile potvrde za ptc. pas. od glagola *aromatizati* s pokušajem bilježenja zvučne afrikate ζ grafemom najbližim izgovoru: *c = \zeta* umj. *z*, što s obzirom na mogućnost izricanja danoga atributa pravim pridjevom nije sasvim uvjerljivo tumačenje, premda u razmatranim molitvenicima ima nekoliko potvrda za navedenu glasovno-grafijsku pojavu.²² – Riječ nije potvrđena ni u AR-u, ni u LP i RCH (csl. je oblik *aromatъskъ*). – Usp. *aromatizati*.

aromatizati impf. (lat. *aromatizare*, tal. *aromatizzare*, csl. *aromatizati*) ispuštati miomirisati, snažno mirisati – *Kako cinamom i balsam aromatizaje blagovoňanje dah A 7r* – Riječ nije potvrđena u AR-u ni u LP, ali RCH donosi niz potvrda za istovjetan primjer (tj. sa starim ptc. prez. na *-aje*) iz hrvatskih glagoljičkih kodeksa, u koje je očito ušla redigiranjem prema lat. tekstu *Biblije* (Sir 24₁₅). Prema tome, riječ je u A ušla izravno iz hrv. csl. matice. Jednako je i u F, koji pripada istoj tekstovnoj redakciji kao i A, dok V¹ ima drukčije rješenje – v. kod *aromatičan* V¹ 19r.

[**Babilon** – v. Palj. II, 140]

balina n. pl. (lat. *balaena*, tal. *balena*) kitovi – *Blagoslovite, balina i sva dvigušta na vodah, Gospodina! A 14r* (Dn 3₇₉) – V¹ 26r na tome mjestu ima: ...*kiti i sva ka se ganu u vodah...*, suvremeni prijevod *Biblije*²³: *Kitovi i sve što se miče u vodama...* – AR I ima riječ *balina* potvrđenu kao imenicu ž. r. iz Mikaljina rječnika i pisaca, uglavnom dubrovačkih, 16.–18. st., uz napomenu da “sa i nije samo u zapadnom govoru” (tj. čakavskom). Ima i natuknicu *balena* s potvrdom iz Belostenca i nekoliko književnika 17.–18. st. Biblijski primjeri pokazuju da bi se u našem slučaju imalo raditi o množini sr. r., a ne o jedini ž. r., kako dolazi u AR-u. LP i RCH²⁴ nemaju te riječi, a ne navodi se ni u popisima “dubrovačkih tuđinki” u Zore i Budmanija. Rešetar je navodi iz *Libra* među posuđenicama iz tal. (*balena* ‘kit’) koje se u ponečem razlikuju od tal., “a da se ponajviše ne može znati zašto je nastala ta promjena” (1938b:281–282).

balsam m. (lat. *balsamum*) balzam, drvo i sok od istoimenog drveta – primjere v. kod *aromatičan* V¹ 19r, V¹ 47v/A 38v i *aromatizati* A 7r – AR I s. v.

²² Npr. *Acarija* A 14v (uz *Azarija* V¹ 26v), *Lacar* V¹ 112r, A 74r, *Licabeta* A 57r (uz *Elizabeta* V¹ 66v i 89r, *Elizabet* A 123v), *Nacaret* V¹ 64v, A 55v umj. *Lazar*, *Lizabeta*, *Nazaret*.

²³ Bibl. 1969:870.

²⁴ U RCH natuknica *balina* ima značenje “rušenje, ruševina, ruin[a]”.

balsam od rječničkih potvrda navodi Mikalju, Bellu, Belostenca i Stullija, a od književnih Kašića te dubrovačke i ostale štokavske pisce 16.–18. st. AR ima još i natuknice *balzam*, *balžam* s potvrdama iz bosanskih pisaca 17. i 18. st. Zanimljivo je da ni pod jednom od natuknica nema istovjetnoga biblijskog primjera, ali on je potvrđen iz više glagoljičkih kodeksa u RCH s. v. *balsam* s lat. tu-maćenjem *balsamum*, pa za tu riječ vjerojatno vrijedi što je rečeno i za *aromatizati*, tj. da je u hrvatsku književnojezičnu tradiciju ušla posredovanjem hrvatske crkvenoslavenske tradicije. To je i jedan od razloga zbog kojih dvoznačnu grafiju naših molitvenika *balſam* čitamo sa *s*, a ne sa *z*; drugi je razlog potvrđenost toga lika u dubrovačkim rječnicima Bellinu i Stullijevu, koji su već imali izdiferenciranu grafiju.

Beda m. (lat. *Beda*) osobno ime – *Molitva plemenitoga popa Bede* V¹ 155r (naslov izvanoficijske molitve) – Prema RCH s. v. *Beda* (što upućuje na *Běda*²⁵): “*Beda Venerabilis, presbyter et Ecclesiae doctor*”.²⁵

[**biskup**, **biskupski** – v. Palj. II, 137]

bištija f. (lat., tal. *bestia*) zvijer – *Hvalite Gospoda ... svi čedri, bištije i svi skoti, zmije i sve ptice pernate* V¹ 28r; A 15v na tome mjestu ima: ...*zvijeri i svi skoti*... – AR I osim natuknice *beštija*, s potvrdama 16.–18. st., uglavnom čakavskima i rječničkima kajavskima, ima i *bestija* (također 16.–18. st.), gdje pod *c*) navodi da je pogrdni naziv za čovjeka, s time da je jedna od potvrda iz dubrovačkoga ćirilčkoga *Libra*²⁶, a i Budmani (1883:164) navodi iz Nalješkovića lik *bjestija*, dok se u njegovo vrijeme govori *bestija* prema talijanskom. Grafija *biſtie* svakako je dvoznačna, ali kako je lik s *i* umj. *e* vjerojatno hiperikavizam, zaostao iz čakavskoga predloška, pretpostavljamo lik *bištija*.

cabatani v. *Eli, Eli, lama cabatani*?

Cedar m. (lat. *Cedar*) bibl. toponim, vjer. Cedron (Kedron)²⁷ – *Pribivah s pribivaoci Cedra* (graf. *cedra*) V¹ 99r (Ps 119₅ u *Oficiju za mrtve*) prema lat. *Habitavi cum habitantibus Cedar*. U *Oficiju za mrtve* A nema toga psalma. V¹ 39v u istom psalmu u *Oficiju Blažene Djevice Marije* na tome mjestu ima: *Uselih se u sela tamna*, a A 27r: ...*pribivah u selijeh tamnijeh* prema csl. *veselih se v*

²⁵ Nepotvrđeno u *Enciklopediji LZ* (I. izdanje) i u ORL. U LTK, Zweiter Band, spominje se da je engleski redovnik i crkveni naučitelj, umro 735. godine.

²⁶ Međutim, čitanje sa *s* u *Libru* nije sasvim pouzdano budući da su dijelovi zbornika prepisivani s latiničkih predložaka, pa ima dosta njihovih grafijskih tragova, među kojima može biti i grafem *f/s = s, š*.

²⁷ Prema ORL s. v. *Cedron* od hebr. *qidrôn* ‘taman, mračan’ (otud na drugome mjestu u V¹ u *sela tamna* iz csl.), udolina između Jeruzalema i Maslinske gore, koja je u doba izraelskih kraljeva služila kao groblje, a izvanbiblijska predaja iz 4. st. smješta u nju “Dolinu Jošafat”, mjesto Posljednjega suda.

*sela tamnae*²⁸. Budući da se radi o toponimu preuzetom iz lat., ovdje ispravljamo naše čitanje *Čedar* u SPH 43, 186. U Palj. II taj je toponim zabunom izostao. – Usp. i: *čedar*:

cimbali/cinbali m. pl. (lat. *cymbalum*) cimbali, činele – *Hvalite néga u cimbaliijeh dobroglasnih, hvalite néga u cimbaliijeh dobrodržećih*²⁹! V¹ 29v, *Hvalite néga u cinbaliijeh dobrozvonećijeh, hvalite néga u cinbaliijeh od veselja!* A 17r – AR I s. v. *cimbao* ima potvrde od 16. st., te navodi da se zbog grafije ne zna uvijek pouzdano je li *c* ili *č* (prema talijanskom izgovoru), a i među pouzdanim primjerima za *c* i među nepouzdanima navodi dubrovačke pisce. Isto vrijedi i za naše molitvenike premda u A dolazi grafem *ç*, koji u tom spomeniku ima pretežnu glasovnu vrijednost *c*. Lik *cimbalih* s *c* dolazi i u *Ć*³⁰, ali što se grafije *c/č* tiče, za taj spomenik vrijedi što je rečeno u bilj. 26 za *s/š*. Za lik *cinbal* s *n* jedina je potvrda u AR-u iz *Bernardinova lekcionara* u izdanju iz 1586. Inače je promjena *mb* > *nb* u posuđenicama česta u dubrovačkim spomenicima, o čemu govori Rešetar u više svojih radova.³¹ AR II natuknice *čimbal*, *čimbao* upućuje na *cimbal*, dakle sve su mu natuknice u jednini. Istovjetne primjere našima, s *cimbali* u množini (iz Ps. 150₃), navodi iz Kašića i Pavlovića. Nismo sigurni da li se radi o istom instrumentu upotrijebljenom u množini, ili o drugomu, koji ima samo množinski oblik.³²

cinamom m. (lat. *cinnamomum*) cimet – primjere v. kod *aromatičan* V¹ 19r, V¹ 47v/A 38v i *aromatizati* A 7r – AR I uz natuknicu *cinamom* navodi potvrde iz *Naručnika*, *Bernardinova lekcionara*, Glavinića i Radnića. Za istoznačnicu *cinamomka* potvrda je samo iz Belostenčeva rječnika, a u AR II za *činamomka* iz Bellina i Stullijeva rječnika. Grafemi *c*, *ç* iz V¹ i *ç* iz A mogli bi se također čitati *č*, ali budući da je riječ pravilno preuzeta iz latinskoga (otpadanjem krajnjega *-um*), radije se odlučujemo za izgovor prema latinskom³³, dok je *činamomka* iz Belle i Stullija domaća tvorenica s posuđenom osnovom (vjer. iz tal.).

cinbali v. *cimbali/cinbali*

²⁸ Vajs 1916:166. U suvremenom prijevodu: *Jao meni što mi je boraviti u Mešku i stanovati u šatorima kedariskim!* (Bibl. 1969:570; NZ 1992: 1017).

²⁹ U rukopisu pogr. *dobrodržećim*.

³⁰ Prema: Rešetar 1938b:36.

³¹ Npr. 1938b:36.

³² Klaićev *Rječnik stranih riječi* (2001) s. v. *cimbal* pod 1. navodi značenje "muzička sprava u obliku trapeza sa mnogo žica po kojima se udara sa dva štapića", a pod 2. *cimbali* "činele – dva diska od mjedi ili bronce koji se udaraju jedan o drugi", a Anić-Goldsteinov *Rječnik stranih riječi* (1999) za Klaićevo značenje pod 1. ima natuknicu *cimbalon* (*cimbal*), a za značenje pod 2. natuknicu u množini *cimbali*.

³³ U *Ć* također *cinamom* (prema: Rešetar 1938b:36).

citara f. (lat. *cithara*) citra – *Hvalite néga u psaltijeru i citari!* A 16v³⁴ – AR I ima potvrde od Marulića nadalje, a što se tiče čitanja *c* ili *č* navodi isto što je rečeno kod *cimbao*. Upućuje i na natuknice *citra*, *cetra*, *čitra*, *četra*, *cindra*. Riječ je potvrđena i u *Žićima svetih otaca*, kojima predložak seže u 14. st., okvirno u isto vrijeme kao i V¹.

čavao m. (tal. dem. *chiavello*³⁵) čavao – *Za čavle kojijemi su ruke i noge négove bile pribijene* A 136r (izvanoficijska molitva) – U AR I navodi se da je od tal. *chiavo*. Potvrde su brojne, od 15. st., čakavske, dubrovačke i ostale štokavske. Najstarije dubrovačke potvrde su iz *Ranjinina lektionara* i *Libra*. Rešetar (1952:101) riječ navodi samo iz *Libra*, ali i u suvr. obliku s akc. *čāvō*, *G čāvla*, i to među tuđicama što su "naročito karakteristične za dubrov. govor".

čedar m. (lat. *cedrus*, tal. *cedro*) cedar – *Kako čedar uznesena bih u Liban* V¹ 19r, *Kako čedar uzvišena bih u Libanu* A 7r, ...*dubje plodno i svi čedri* V¹ 28r, ...*drijeva plodovita i svi čedri* A 15v – AR I ima natuknice *cedar* (s potvrdama iz Belostenčeva, Jambrešićeva i Stullijeva rječnika, iz glagoljičkih izvora *Naručnika* i *Korizmenjaka*, te iz Bernardina, Albertija, Radnića, Vitaljića, Kavanjina i Rapića) i *čedar* (s potvrdama iz Mikaljina, Bellina i Stullijeva rječnika, te iz Kašića, Đ. Palmotića, Radnića i Đorđića), pri čemu obje imaju potvrdu iz Stullijeva rječnika. Problem čitanja *c* i *č* postoji i u ovoj riječi, a nije sigurno ni jesu li svi primjeri u AR-u dobro pročitani i razvrstani.

čepriš/čeprijes m. (lat. *cyparissus* i *cupressus*, tal. *cipresso*) čempres – ... *i kako čepriš/čeprijes na Gori sionskoj* V¹ 19r/A 7r – AR I s. v. *čepres* kaže da je iz tal., drugo *e* da je od *jata*, pa otud u "zapadnom" govoru *i* (koji ponekad dolazi i u pisaca koji su pisali "južnim" govorom), a u "južnom" *ije*. Potvrde s *i* donosi iz Bellina i Stullijeva rječnika, iz Marulića (za kojega kaže da nije sigurno treba li čitati *c* ili *č*), Hektorovića, Bernardina, Kavanjina, a s *e* iz N. Ranjine, Vetranovića, Gundulića, Akvilinija – sve dubrovački pisci. Za lik *čepriš* iz V¹ možemo misliti da kao i mnogi drugi ikavizmi potječe iz čakavskoga predloška, ali je zanimljivo da dubrovački rječnici navode samo oblik s *i* (ukoliko je ispis u AR-u točan, odnosno potpun). Iz slavonskoga pisca Bogdanića navodi se lik *čipriš*, a upućuje se na natuknice *čempres*, *cempreš*, *cipres*. Budući da je riječ posuđena iz tal., vjerojatnije je čitanje s *č* nego s *c*. I Budmani (1883:164) navodi *čempres* prema tal. *cipresso*, a lik *čepres* navodi Rešetar (1938b:35) iz *Ćirilčkoga dubrovačkoga molitvenika*.

desperati se impf. (lat. *desperare*, tal. *disperare*) gubiti nadu, očajavati – *I zato uzdam u tvoju milost, desperati se ne dopuštam* V¹ 149r (izvanoficijska

³⁴ U V¹ taj stih nedostaje.

³⁵ Prema Skoku (ER I) tal. $e > b > a$, a izgovor $ch = č$ da je prema mletačkom.

molitva) – AR II s. v. *desperati* navodi da je iz tal., ali prema *e* u prvom slogu radije pretpostavljamo da je iz lat. Otuda i čitanje dvoznačnoga grafema *f* kao *s*, a ne *š*.³⁶ Međutim, s istom glasovnom promjenom tal. *i > e* Zore (1895:7) navodi imenicu *despet* (od tal. *dispetto*)³⁷, ali glagola *desperati se* nema. Ne spominju ga ni Budmani ni Rešetar. AR ga obilježava kao pf. glagol, ali svi primjeri pod *b*. za refleksivni glagol to ne potvrđuju, pa bi ga trebalo označiti kao dvovidni glagol. Potvrde su, osim iz Marulića, iz dubrovačkih (I. Držić) i bosanskih (Divković, Margitić, Lastrić) pisaca 17.–18. st. Glagol je potvrđen i u *Žićima svetih otaca*.

devocijun f. (lat. *devotio*, *-onis*, tal. *devozione*) pobožnost, vjerovanje – *Ovaj vrijeme odlučena s devocijunju* A 98r, 101r (oficijske molitve), ...*dopusti svakomu tko ga reče jednom na dan s devocijunju tri tisuće i četrdesti dana proštenja* A 99r (obredna uputa) – AR II s. v. *devocijun* navodi potvrde u m. i ž. r. iz dubrovačkoga *Libra*³⁸, uz još tri potvrde iz čakavskih pisaca 17. st. Rešetar (1938b:34) iz *Ćirilichkoga dubrovačkog molitvenika* među potvrdama za rom. *o > u* navodi Isg m. r. *devocijunom*. – Usp. *devocion*.

devocion m. isto što *devocijun* – *Pameti budi uspomena, smrti menje pomna ovaj s devocionom* V¹ 142r, *S devocionom tebje, Duše Sveti, slatku molitvu tvoju rekoh danas* V¹ 144v (oficijske molitve) – AR II za riječ *devocijun* navodi i m. i ž. r. Potvrde su od 15. st. Upućuje i na natuknicu *devocijun*, također m. i f.³⁹ Riječ je u m. r. potvrđena i u *Žićima svetih otaca*.

devot adj. (tal. *devoto*) pobožan – dolazi samo kao atribut uz imenicu *molitva* u naslovima izvanoficijskih molitava: V¹ – *Molitva mnogo devota* 145v, 147v, *Molitva devota pozdraviti tijelo Isukrstovo* 150r, *Molitva devota na pričeštenje* 151r, *Molitva devota od Gospođe* 161r; A – *Mnogo devota i izvrsna molitva g Bogu* 102v, *Počine mnogo devota molitva Blažene Djeve Marije* 131v, *Druuga mnogo devota molitva g Blaženoj Djevi* 138v – U AR II dobro potvrđeno od 16. st. – Usp. i *devoto*.

devoto adv. pobožno – *Molitva ... koju ktogodir devoto i umiļeno svaki dan govori neće subito umriti* V¹ 155r (izvanoficijska molitva) – U AR II s. v. *devot* pod *b*. s potvrdama od Marulića nadalje.

³⁶ Vidi o tome: Malić 1997:462.

³⁷ Riječ *despet* navodi Rešetar iz *Libra* (1933b:281) među novijim posuđenicama iz talijanskoga koje se nečim razlikuju od tal., a za koje se "ponajviše ne može znati zašto je nastala ta promjena".

³⁸ Rešetar za *Libro* (1933b:280) navodi da imenice za apstraktne pojmove s tal. završetkom *-ione*, koje su u tal. ž. r., mogu imati završetak *-ionb* i *-iunb*, tj. *-ijon* (što ga ovdje po suvr. pravopisu bilježimo *-ion*) i *-ijun*, te da s oba završetka mogu biti i m. i ž. r. Osim *devocion/devocijun* navodi još: *kondicion*, *kompasion*, *opinion* (sve u kosim padežima).

³⁹ Vidi prethodnu bilj.

[*đjak* – v. Palj. II, 137; u pl. *đjakove/đjakovi* – v. Palj. II, 165]

[*đjavo*, **đjavli* (**đjavaļ* ?) – v. Palj. II, 149]

[*Eđipt* – v. Palj. II, 140–141⁴⁰]

Eli, Eli, lama cabatani? interj. (?) (hebr. *Eli, Eli, lama asabthani?*) riječi koje je prema *Evandĕlju* Krist izustio kad je umirao na križu (Mt. 27, 46; Mk. 15, 34), u prijevodu: *Bože moj, Bože moj, zašto si me ostavio?* – *U vrijeme deveto Gospodin Isukrst izdaše upije: "Eli, Eli, lama cabatani?"* V¹ 141r/A 97r – Uzimamo kao natuknicu cijelu izreku, u kojoj se zbog nerazumijevanja, "po sluhu", hebr. riječ *asabthani* izmijenila u *cabatani*. U Dubrovniku je očito bilo uobičajeno jer se ponavlja i u mlađem A. – Usp. *Heli, Heli...*

[*Eremon/Jeremon, ermonski* – v. Palj. II, 141]

[*etejopski/etiopski* – v. Palj. II, 141]

[*evandĕlje* – v. Palj. I, 238–239 – usp. i *vandĕlista*]

feca f. (lat. *faecia*, tal. *feccie*, pl.) izmetine – ...*i izvede mene iz jame zločestva i iz kala fece* A 82r (Ps 39₃) – U AR III s. v. *feca* kaže se da se uglavnom odnosi na talog od vina, uz Budmanijevu napomenu da se govori u Dubrovniku. U tom je značenju i potvrda iz *Libra*, a u prenesenom značenju iz čak. pisca 17. st. Radovčića. U našem se slučaju očito radi o značenju što ga ima tal. imenica u množini, a i lat. imenica znači 'smrad, smeće' i sl. – V¹ na tome mjestu ima : ...*iz kala nečistoga*, u lat. taj stih glasi: *Et eduxit me de lacu miseriae et de luto faecis*, u suvr. prijevodu: ...*iz blata kalnoga*⁴¹. Rešetar (1952:101) riječ navodi među tuđicama koje su "naročito karakteristične za dubrov. govor", a budući da ju akcentuirao *fěca*, to znači da se govori i u vrijeme dok piše svoj rad, dakle sredinom 20. st. Ne navodi joj ni podrijetlo ni značenje.

fontana f. (tal. *fontana*) izvor, studenac, česma – *Put od ljubve i od milosrdja, fontana od zdravja i od milosti, put od milosrdja i od veselja, fontana od proštenja* V¹ 162v, *I za fontane krvi, i za sve muke ĩnegove* V¹ 164v,⁴² *Isprosi menje prjed tvojijem sinkom prjedrazijem ... pravo srdčano skrušenje, studenac i fontanu od suza* A 139r (izvanoficijske molitve) – U AR III najstarija je potvrda iz Marulića, zatim još iz *Libra*, Kašića, I. Držića, Radovčića. Rešetar (133a:100) ju navodi među riječima "što se nalaze specijalno u dubrov. go-

⁴⁰ Rešetar (1933b:272) za ćir. grafiju *u-eđiptu* s *ħ* (đerv) = *đ* u *Libru* kaže da pokazuje da je riječ preuzeta iz grč. Isto kaže i uz *andĕo* (1933b:273). O tom problemu, tj. da je izgovor *đ /š/* iz grč., a *dž /š/* iz lat., Rešetar govori na više mjesta (npr. i 1933b:35, 36), ali ovo nije prigoda da se o tom njegovu mišljenju raspravlja.

⁴¹ Bibl. 1969:499; NZ 1992:883.

⁴² U varijanti te molitve iz tzv. *Marulićeva molitvenika* umj. *fontana, fontane* stoji *vrućak, vrućke*, a *fontana* stoji i umjesto raguzejzma *puć* – vidi: Malić 1999:120; usp. ovdje bilj. 81.

voru ... a izvan Dubrovnika slabo se govore ili se nikako ne govore", premda u rječniku ima natuknicu *fontana* iz *Bernardinova lekcionara*, a kao dubrovačku zamjenu u jednom od ćiriličkih prijepisa navodi sintagmu *voda od fontane*, što nije zamjena za riječ nego stilska varijanta.

funjestra f. (dalmrom. iz lat. *fenestra*, tal. *finestra*) prozor – *O prjeslavna Gospođe, ... nebeska funjestra stvorena si* A 17v⁴³ – U AR III s. v. *fuñestra* kaže se da se *ne* shvaća kao da stoji umj. negdašnjega *neš*, pa stoga u nekih starijih pisaca dolazi *funjestra*, kao što je i u našem primjeru (u V¹ i A još nema potvrda za jotaciju izazvanu kratkim refleksom *jata*). Taj se lik pod *a*) navodi iz dubrovačkih pisaca 16.–17. st. Navodi i lik *funistra* iz Kašića, a za *fuñestra* Budmani (u svojstvu obrađivača i urednika) kaže da se govori u Dubrovniku, dok natuknicu *funestra* upućuje na *fuñestra*. U svom radu o dubrovačkom govoru (1883:165) navodi ju među najobičnijim riječima primljenima iz tal. U ER I s. v. *fonestra* kaže se da je "dalmatoromanski leksički ostatak iz graditeljstva", a samoglasnička promjena *u* (i *o* u drugim govorima) prema lat. *e* da je također dalmatoromanska crta, koje nema u ostalim romanskim govorima.⁴⁴ Rešetar (1952:101) riječ u obliku *funjestra* i *fuñestra* navodi među tuđicama koje su "naročito karakteristične za dubrov. govor", s potvrdama iz *Ranjinina lekcionara, Dubrovačkog ćiriličkog lekcionara* (između 1495. i 1520.) i M. Držića, te (1938a:29) iz pjesama *Ranjinina zbornika*.

[**galilejski** – v. Palj. II, 142]

glotunstvo n. (izv. od *glotun*, dalmrom. iz lat. *glutto/gluto*) proždrljivost – *Moju te ... da mi prostiš ... od oholasti, zavidosti, rasje, lakomosti, lijenosti, glotunstva i nečistoće tijela* V¹ 155v (izvanoficijska molitva) – AR III ima natuknice *glotun* "proždor" i *glotunija* "proždorstvo", obje potvrđene samo iz *Libra*. Rešetar (1933b:276) za njih kaže: "obje imenice samo ovdje", a u 1952:100 navodi ih među tuđicama koje su "naročito karakteristične za dubrov. govor", s time da iz V¹ navodi *glotun* (umj. *glotunstvo*). U ER I s. v. *glotun* kaže se da je dalmrom. leksički ostatak od lat. *gluttō*, gen. *-ōnis*.

[**gradual** – v. Palj. I, 233; za znač. v. AR III s. v. *1. gradual*, adj. prema lat. *gradualis*; jedina je potvrda iz B. Kašića]

griña/grjeña f. (rom.) moljac – ...*kakono smrad raščinjen sam i kakono svi-ta koja se izije od grjeñe/griñe* V¹ 119r/A 80r – U AR III s. v. *1. griña* kaže se da je postanje nepoznato. Potvrde su iz dubrovačkih pisaca od 16. st. dalje,

⁴³ V¹ 30r na tome mjestu ima: *U nebeski oblak stvorena jesi* (vjer. pogr. prema *oblok* iz predložka, što prepisivač nije razumio – v. AR VIII s. v. *oblok*)

⁴⁴ ER I, 524.

Kašića i Mažarovića (vlastelina peraštanskoga), uz napomenu da se govori u Crnoj Gori. Rešetar (1933a:97) ju navodi kao zamjenu za Bernardinovo *tarma* u jednom od dubrovačkih ćiriličkih prijepisa *Bernardinova lekcionara*, a 1952:100 među tuđicama koje su "naročito karakteristične za dubrov. govor", s akc. *grīna*, što znači da je prisutna u živom dubrovačkom govoru. Gabrić-Bagarić (1999:35) navodi ju među Kašićevim raguzeizmima. ER I s. v. *grinja* upućuje na istrorom. *greiña* i na *grigna*, *gregna* iz Abruzzo.

gristalad m. (grč. *κρύσταλλος*, lat. *crystallus*, *crystallum*) kristal – *Pošle gristalad*⁴⁵ *kako hljebe* A 44v – AR III s. v. *gristalad* navodi da je iz grč. ili lat., u Dubrovniku u upotrebi od 15. st. Potvrde su iz Mon. serb. (1441., 1466.), *Libra*, Vetranovića, I. Držića uz Budmanijevu uredničku napomenu da je u upotrebi i u njegovo vrijeme. Upućuje i na natuknice *kristalad*, *kristal*. Rešetar (1933b:282) lik *gristalad* (uz navođenje podrijetla iz tal. *cristalio*) iz *Libra* navodi među novijim posuđenicama iz tal. koje se u ponečem razlikuju od tal. a da se "ponajviše ne može znati zašto je nastala ta promjena", a u 1952:100 i *kristalad* s potvrdom iz *Tiskanog dubrovačkog molitvenika* s kraja 15. st. i *gristalad* iz *Libra* (od tal. dij. **cristaldo*) navodi među tuđicama koje su "naročito karakteristične za dubrov. govor".

Heli, Heli... isto što *Eli, Eli, lama cabatani?* – *I kako ti reče: "Heli, Heli, lama cabatani?"*, *toj jest: "Bože moj, Bože moj, što me si ostavio?"*, *učini meni reći...* V¹156r–156v, "*Heli, Heli*" *upijuće čula si* V¹164r (izvanoficijske molitve). Nije sigurno ima li početni *h* i glasovnu ili samo (nultu!) grafijsku vrijednost.⁴⁶

[**hristjanski** – v. Palj. II, 132]

***idol** m. (lat. *idolum*, tal. *idolo*) pogansko božanstvo – *Prostitut se svi ki se klañaju izdilanju i ki se hvale u idolih svojih* V¹15r, *Da se postide svi klañajušti izdjalanju i koji se slave u idolijeh svojih* A 3v – AR III s. v. *ido* navodi da dolazi od 13. st., pri čemu su najstarije hrvatske potvrde iz Bernardina i Marulića, ali riječ je potvrđena i u *Žićima svetih otaca*, dakle više-manje istovremeno s V¹.

[**iman** – v. Palj. I, 234]

impač m. (tal. *impaccio*) smetnja, zapreka – *Za tvoje sveto milosrdje dopusti menje u ovaj noć bez nijednoga impača sotone, s gojnim i čistim srcem ... takoj minuti* V¹159v (izvanoficijska molitva) – graf. *impaca* u SPH 43, 212 pogr. je pročitana *impaka* (grafem *c* u istoj rečenici dolazi za *c*, *č*, *k*), pa se ovdje to ispravlja – AR III ima samo *impač* i glagole *impačati*, *impañčati* od *Zako-*

⁴⁵ V¹53r na tome mjestu (Ps 147₁₇) ima csl. *golot* (graf. pogr. *goloft*); lat. *Mittit crystallum suam sicut buccellas*; suvr. prijevod: *grad* 'tuča' (Bibl. 1969:585; NZ 1992:1043).

⁴⁶ Vidi o tome: Malić 2000b:104.

na *vinodolskoga* nadalje. Imenica je potvrđena još u *Naručniku* i u *Ranjininu lecionaru*, prvi glagol u Mon. croat., *Poljičkom statutu* i *Naručniku*, a drugi u dubrovačkoj poslovice iz 17. st. Rešetar (1933b:284) iz *Libra* navodi *inpač* (sa sugl. promjenom $m > n^{47}$), a u 1952:100 *inpač* među tuđicama koje su "naročito karakteristične za dubrov. govor", ali je nema ni u Budmanijevu dijalektološkom prikazu dubrovačkoga govora, ni u Zorinim *Dubrovačkim tuđinkama*.

**instrument* m. (srlat. *instrumentum*) ? – *I sa dna u dno zvanjem zvah instrumenti tvojimi* V¹ 126v; A i F na tome mjestu (Ps. 41_g) imaju: ...*zvanjem zvah kotorata tvojih* A 85r; lat. *Abyssus abyssum invocat, in voce cataractarum tuarum*; Bibl. 1969:501 i NZ 1992:896: *Bezdan doziva bezdan bukom slapova tvojih*. Naši prevoditelji i redaktori očito nisu razumjeli tekst psalma, pri čemu je i 3. lice zamijenjeno prvim (*zvah*). – AR III s. v. *inštrumenat* navodi samo značenje "javni spis koji vrijedi na sudu kao svjedočanstvo" uz tri potvrde 15.–16. st. iz Mon. croat., što očito nije ni blizu onomu što je sadržano u našem primjeru, gdje bi prema lat. trebala biti imenica sa značenjem 'slap, vodopad'. I *kotorata* (Apl = Gpl) iz A i F zapravo je nepostojeća riječ, možda pokušaj prilagođavanja lat. *cataracta* ili *cataractes* 'vodopad', i nema veze s naoko sličnim csl. *kotora* "svađa, spor", *kotorati* se "prepirati se"⁴⁸. – Usp. *kotorat*.

[*invitatorijum/invitatorio* – v. Palj. I, 237]

isop m. (lat. *hyssopus*, tal. *isopo*) mirisna biljka sipant (*Hyssopus officinalis*) – *Okropi mene, Gospodine, isopom i budu čist* 79r, *Okropi me, Gospodine, isopom i očistim se* A 89v, *Pokropi me, Gospodine, isopom i budu čista* A 114r – AR III osim rječničke Voltiggijeve potvrde donosi još primjere iz Marulića i Dubrovčana Vetranovića i Dimitrovića. AR IV ima i lik *ižop* s. v. *I. ižop* s potvrđama iz Marulića, Zoranića, Albertija, Vitaljića i Terzića. Grafija *ifopom* u našim molitvenicima mogla bi se čitati *izopom*, ali ne *ižopom*.

[*Izrael, Izraelov, izraelski* – v. Palj. II, 143]

[*Jeremon* v. *Eremom/Jeremon*]

[*Jerik* – v. Palj. II, 144]

[*Jerozolim/Jeruzalem, jerozolimski/jeruzolimski/jeruzalemski*⁴⁹ – v. Palj. II, 144]

⁴⁷ Vidi kod *cimbali/cinbali*.

⁴⁸ Vidi: MSHR.

⁴⁹ Za navedene likove vidi Rešetarovo tumačenje (1933b:39): lat. je izgovor *Jeruzalem* (prema: *Jerusalem*) i *Jeruzolim* (prema: *Hierosolima*), dok je *Jeruzolim* hibridan izgovor, pri čemu je *Jeru-* prema *Jeru(salem)*, a *-zolim* prema (*Hiero*)*solima*. Za takve promjene u biblijskim imenima kaže da su "ponajviše prepisivačke 'učene' samovolje koje su slabo, ili nisu nikako, prodirale u narodni izgovor".

jordanski adj. kтетик prema bibl. oronimu Jordan [zabunom izostao u Palj. II pod 3.] – *Zatoj se spomenuju od tebe, Gospodine, od zemlje jordanske i Eremona/Jeremona* V¹ 126v/A 85r – U AR IV nekoliko potvrda od Bernardina nadalje.

[**judajski** – v. Palj. II, 145]

Kadesa f. bibl. top., Kadeš [zabunom izostao u Palj. II pod 3.] – *...i kako paoma/palma uznesena/uzvišena jesam u Kadesi* V¹ 19r/A 7r. Graf. *chadefi* u V¹ mogla bi se eventualno čitati sa š, ali je graf. *kadeffi* u A neupitna. – U AR nepotvrđeno.

[**kapituo/kapitulo** – v. Palj. I, 235–236]

karita f. (tal. *carità*) ljubav, milosrđe (u teol. smislu) – *I isprosi menje prjed tvoijem sinkom prjedrazijem ... pravu vjeru, ufanje krjepko, karita svršenu, pravo srdčano skrušenje* A 139v (izvanoficijska molitva) – AR IV *karita, karitad, karitas, karitaš* upućuje na *karitat*, a tamo pod *c.* navodi da je to izravan tal. oblik, s potvrđama iz dvaju dubrovačkih pisaca 16. i 17. st. (A. Gučetić, I. Držić). Rešetar (1933b:279) za likove na *-a* kaže da su novije posuđenice iz tal. na *-à*, dok su likovi na *-at* i *-ad* starije posuđenice iz lat. i sttal. (od lat. *Asg -ate(m)*, odnosno sttal. *-ade*).

kasija f. (lat. *cassia*) biljka, vjer. *Cinnamomum cassia*⁵⁰ – *Smurna i mast i kasija u svitah tvojih*⁵¹ V¹ 9v – AR IV pod *a.* (naziv za ljekovitu biljku *Cassia fistulosa*) navodi samo rječničke potvrde, a pod *b.* (naziv za mirodiju *Cinnamomum cassia*) navodi samo jednu potvrdu iz sredine 19. st. Premda se riječ u istom kontekstu sačuvala do danas, AR ni pod *a.* ni pod *b.* ne navodi biblijske primjere.

kastigati pf. (tal. *castigare*) kazniti – *Gospodine, u gnjevu tvomu ne htjej me karati, ni u srčbi tvojoj ne htjej me kastigati!* A 108r, 111r – AR IV osim Voltiggijeve rječničke potvrde i jedne dijalekatske potvrde iz Istre navodi primjere iz *Ranjinina lekcionara* i I. Držića uz Budmanijevu uredničku napomenu da se govori u Dubrovniku, a navodi ju i u svojem radu o dubrovačkom govoru (1883:167). Više potvrda AR ima s. v. *kaštigati*, ali sve su čakavske izuzev M. A. Relkovića i jedne dijalekatske potvrde iz Like, a tako je riječ transkribirana i u *Žićima svetih otaca*⁵².

[**katoličaski** – v. Palj. II, 131]

⁵⁰ Vidi: AR IV s. v. *kasija* pod *b.* Klaićev rječnik stranih riječi za *kasija* ima *Cassia fistula*, što tumači kao ljekovitu biljku, a Anić-Goldsteinov *Cassia angustifolia*, koje tumači da je purgativ i opojno sredstvo; obojica navode i sinonim *sena*, pa će za naš primjer biti vjerojatnije značenje što ga daje AR IV pod *b.*

⁵¹ Suvremeni prijevod (Ps. 44.): *Smirnom, alojem i kasijom mirišu ti haljine* (Bibl. 1969:503; NZ 1992:900).

⁵² Vidi: Malić 1997:40 (Posuđenice u kojima su moguće različite glasovne realizacije), 607 (Rječnik).

[**kerubin** – v. Palj. II, 164, 165⁵³]

[**koludar** – v. Palj. II, 137]

kompasion f. (?) (tal. *compassione*) suosjećanje, sažaljenje – *Gospođe moja, sveta Marijo, molim te za onuj sinovļu ljubav kojom on majčinoj boljezni kompasion imavši dragomu učeniku svomu [...]. ... Molim te ... dopusti, kompasion imaj i smiluj se, molim te, nevoļi i potrjebi mojoj* A 132r (izvanoficijska molitva) – AR V s. v. *kompasijon* navodi samo jednu potvrdu iz dubrovačkoga pisca 17. st. I. Držića; za *kompasijun* ima nekoliko dubrovačkih potvrda od 17. st., pri čemu samo jedna genitivna pokazuje m. r. Rešetar (1933b:280) navodi potvrdu iz *Libra* za *Asg* (kao i u našem primjeru), iz kojega se ne razabire rod. – Za rod u V¹ i A usp. *devocion* m. i *devocijun* f.⁵⁴ Usp. i *konverzacion*.

[**komplita/konplita** – v. Palj. I, 230⁵⁵; lik *komplita* nalazi se i u *Ćiriličkom dubrovačkom molitveniku*⁵⁶]

[**konfesur** – v. Palj. II, 165; u AR V potvrđeno samo u dubr. pisca Orbina iz 17. st.]

konverzacion f. (tal. *conversazione*) razgovor – *Za prjeslatku i prjeslavnu i prjesvetu konverzacion negovu* A 134v (izvanoficijska molitva) – U AR nepotvrđeno. Budmani (1883:163) *konversacijôn* navodi među "novijim riječima" u kojima tal. nastavak *-ione* "ostaje svagda *-ijôn*", ne spominjući rod takvih riječi. Uz *konversacijôn* navodi još *opinijôn* i *riivolucijôn*. – Usp. *devocion* i *devocijun*; usp. i *kompasion*.

kor m. (lat. *chorus*) zbor; anđeoski i svetački zbor u nebu – *Hvalite nega u timpanih i u kori* V¹ 29v; *Kada te uzdviže svrhu kora anđeoscijeh* V¹ 163r (izvanoficijska molitva), *Tebe slavni apostolova kor ... tebe mučenika hvali vojska* A 8r, *O dušo, lubeći možeš uzljesti gdje bude[š] pohoditi patrijarke, ... i gledati se u kora od djevica* A 104r (izvanoficijska molitva) – AR V s. v. *I. kor* pod *a.* za *kor* "uopće" ima samo dvije mlađe potvrde (Gundulić, Kanižlić), a nešto su obilnije i starije (od Marulića i izdanja senjske tiskare) pod *b.* i pod *c.* za anđeoske i svetačke zborove.

* **kostjel (kostio ?)** m. (lat. *castellum*) vojska, vojnički logor – *Ako bude (!) prjema menje kostjeli, ne boji se srce moje* V¹ 117r. Na adekvatnome mjestu u A (Ps. 26₃) stoji: *Ako postave na mene šatore...* 78r, isto i u F, a u Ć: *Ako stanu suprotiv menje stjegove...* prema lat. *Si consistant adversum me castra...* – AR IV

⁵³ U jedninskom obliku navodi ga i Rešetar iz *Libra*, ali ipak *serafini* (1933b:273).

⁵⁴ Vidi i bilj. 38.

⁵⁵ Za *mb* > *nb* u posuđenicama vidi kod: *cimbali/cinbali*; isto vrijedi i za *mp* > *np*.

⁵⁶ Rešetar 1938b:35.

ima natuknice *kastel*, *kasteo*, *kastio*, *kastilo*, *kaštel*, *kaštelo*, *kašteo*, *kaštiļ*, *kaštio*, a AR V *kostel*, *kostelj*, *kostio*, koje se upućuju jedne na druge, ugl. sa značenjem 'grad, gradac; kula; manja utvrda' i sl., od lat. *castellum*. U ER II s. v. *kastel* kaže se da je "novija posuđenica od lat. deminutiva na *-ellus castellum* > tal. *castello*, od lat. *castrum*". Starija je posuđenica s *a > o* (kao u našem primjeru) s potvrđama iz 13. st. (za opću riječ i toponim iz *Istarskog razvoda*). Navodi i stsl. *kostelъ/kostelъ*⁵⁷. Premda je riječ potvrđena i u stsl., kako u hrv. csl. *Psaltiru* na tome mjestu stoji: ... *ašte vstaněť na me branъ na nъ* (tj. Boga) *azъ upvaju*⁵⁸, vjerojatno ne treba pretpostavljati csl. posredništvo. Za *kostio* se u ER II navodi genitiv *kostjela* s potvrdom iz *Ranjinina lekcionara: od Betanije od kostjela Marije i Marte* (lat. *de castello Mariae et Marthae*). Dakle, nema potvrda za nominativ s refleksom *ě > je* i dočetnim *-l*, niti za značenje iz našega primjera (lat. *castra*). Za dubrovački govor Budmani (1883:165) za tal. *castello* navodi lik *kàstio*.

kostumi m. pl. (tal. *costumi*) vladanje, ponašanje – *Za prjeslatko razgovorenje, i celove, i kostume negove* A 134v (izvanoficijska molitva) – AR V s. v. *kostumi* navodi dubrovačke potvrde (i za značenje 'običaji') iz *Libra* i I. Držića. Riječ je očito raguzeizam (izravno preuzet iz tal.), a naša je potvrda starija. Vjer. nije bio naročito proširen jer ga među "tuđinkama" ne navode ni Budmani, ni Zore, ni Rešetar.

kotorat m. (lat. *cataracta, cataractes?*) slap, vodopad? – primjer iz A 85r i pokušaj tumačenja vidi kod **instrument*. Nepotvrđena (nepostojeća?) riječ.

***krudel (krudeo ?)** adj. (lat. *crudelis*, tal. *crudele*) nemio, surov, okrutan – *Za žalosno hođenje tvoje kojijem si za nim hodila ... da vidiš krudelu muku i smrt negovu* A 135v (izvanoficijska molitva) – AR V *krudel* upućuje na *krudeo*, a tamo su za N *krudel* potvrde čakavske od 1470., a za *krudeo* dubrovačke iz *Libra* i I. Držića. U Rešetarovu prikazu jezika *Libra* nisam naišla na potvrdu za pridjev, ali ima apstraktnu imenicu ž. r. *krudeltat* među starijim posuđenicama iz. tal. (1933b:279).

kupjela f. (lat. *pupilla*) zjenica – *Zbudi nas, Gospodine, kako kupjelu od oka!* V¹ 161v (izvanoficijska molitva) – nepotvrđena riječ, vjer. nastala preklapanjem s domaćom riječju *kupjena* 'kupina' (hiperjekavizam) metaforičnom asocijacijom po sličnosti crnih očnih zjenica s kupinama.

lama v. *Eli, Eli, lama cabatani?*

[**laude/ laudes** – v. Palj. I, 230]

⁵⁷ LP pod natuknicom *kostelъ* ima lat. tumačenje *turris*, a pod *kostelъ* lat. *castellum*.

⁵⁸ Vajs 1916:9.

[**lekcion** – v. Palj. I, 235]

[**Liban** – v. Palj. II, 145]

libro n. (lat. *liber*, tal. *libro*) knjiga – *Kto li mi će/Tko će menje dati da se postavi u libro pisano penom gvozdеноm V¹ 129r/A 87r, U početak od libra pisano je od mene da činim voļu tvoju⁵⁹ A 82v – AR VI navodi da je riječ dalmatska, od lat. Asg *librum*. Po akcentu *libro* zna se da nije iz tal., jer bi tada glasila *libro*. Govori se u Dubrovniku i Boci, a potvrde su od 15. st. Rešetar ju (1952:100) navodi među tuđicama koje su “naročito karakteristične za dubrov. govor”, a potvrde su mu iz *Tiskanoga dubrovačkog molitvenika, Ranjinina lekcionara, Libra i Dubrovačkoga psaltira*, a navodi ju i Zore među svojim tuđinkama (1895:12).*

[**limb/limbo** – v. Palj. II, 150]

maća f. (tal. *macchia*) pren. mrlja – *Za onoj neizrečeno veselje koje si onuj noć imala kadano sinka tvoga jedihnoga bez nijedne boljezni porodi, koga si bez nijedne maće od grijeha začela A 133v (izvanoficijska molitva) – AR VI s. v. 1. maća pod b. u prenesenom ili metaforičnom tjelesnom smislu ima najstariju potvrdu iz dubrovačkoga pisca Orbina 1621., a pod c. u metaforičnom duševnom smislu (grijev) najstarije su potvrde iz *Ranjinina lekcionara*. Ostale su potvrde iz bosanskih i slavonskih pisaca.*

[**matutin/matutina** – v. Palj. I, 228]

mir m. (lat. *murus*, tal. *muro*) zid – *Čini u dobroti, Gospodine, ... da se učine miri jerozolimski/jeruzalemski V¹ 80r/A 115r, Blagoditno/Blagodjetno čini, Gospodine, ... da se ziđu miri jerozolimski V¹ 133r/A 90v – AR VI s. v. 3. mir od rječničkih potvrda navodi Mikalju, Bellu i Stullija (uz napomenu da se riječ nalazi u N. Ranjine). Potvrde su brojne od 15. st. – čakavske i dubrovačke, a od 17. st. i bosanske i slavonske. Rešetar (1952:101) riječ navodi s akc. *mir* među tuđicama koje su “naročito karakteristične za dubrov. govor”.*

mirakulo n. (lat. *miraculum* n., tal. *miracolo* m.) čudo – *Za slavna i vele-možna čudesa i mirakula i djela negova A 134v (izvanoficijska molitva) – AR VI oblik *mirakulo* sr. r. tumači prema lat. sr. r., a i Rešetar (1933b:281) potvrdu iz *Libra* navodi među riječima “koje zadržavaju -o gdje mu se ne bismo nadali, i koje su tada također srednjega roda”, pa je onda množina *mirakula*. U AR-u je najstarija potvrda upravo iz *Libra*. Ostale su potvrde mlađe, dubrovačke i bosanske. Za lik *mirakul*, češći u čakavskih pisaca, najstarija je potvrda iz*

⁵⁹ U SPH 43, 245 pisano je velikim slovom jer je autorica mislila da se *libro* odnosi na *Stari zavjet*. Međutim, u lat. stoji: *In capite libri scriptum est de me*, a u suvremenom hrv. prijevodu: *U svitku knjige piše za mene* (Bibl. 1969:500; NZ 1992: 893).

Kolunićeva zbornika 1486. AR navodi i oblik *mirakula* f. s potvrdom iz M. A. Relkovića i dijalekatskim potvrdama iz Like i Crne Gore. Riječ vjerojatno treba tumačiti kao izravan prijenos iz tal. s promjenom *o > u* i prilagodbom našem gramatičkom sustavu, u kojem su imenice na *-o* srednjega roda. U našem primjeru dolazi kao član kontaktnosinomnog izraza *čudesa i mirakula* uz domaću riječ *čudesa*.

miro n. (grč. *μύρον*) mirisna mast – *Kako miro izabrano dala si miris blagouhanja, sveta Bogorodice* V¹ 7v (antifona), ...*i kako miro izabrano dah voću blagovoňanja* V¹ 19v (lekcija: Sir 24₁₅), ...*i kako miro izabrano dah voću blagouhanja* A 7r, 38v – AR VI s. v. 2. *miro* navodi samo srp. potvrde (Daničićev rječnik, Mon. serb., Karadžićev prijevod *Novog zavjeta*, narodna nelokalizirana pjesma). Skok (ER II) navodi ga s. v. *mîr* samo iz Kosmeta. Riječ je stesl.⁶⁰, vjerojatno i hrv. csl., a u naše je molitvenike očito ušla iz crkvenoslavenskih matica.

[*Nacaret* – v. Palj. II, 146⁶¹]

nepomaňkan adj. (zanijekani ptc. pas. glag. *pomaňkati*; etim. v. tamo) neprestan – ...*tebi kerubin i serafin nepomaňkanijem glasom upiju* A 7v (*Te Deum*)⁶² – AR VII navodi značenje “koji ne može pomaňkati (tj. pogriješiti)”, koje ne odgovara značenju u našem primjeru, uz jednu potvrdu iz Mon. croat. 15. st. i jednu iz bos. pisca 18. st. Badrića; za adv. potvrda je iz *Korizmenjaka*.

[*nokturan* – v. Palj. I, 229]

[*nona* – v. Palj. I, 229]

***oblacion** m. (lat. *oblatio*, *-onis* f., tal. *oblazione* f.) prikazanje žrtve Bogu – *Tada primiš svetišta pravde, oblaciona*⁶³ i *žrtve*⁶⁴ V¹ 133r – Nepotvrđeno. – Usp. i **olokaust*.

[*ofičje* – v. Palj. I, 227]

[*oktava* – v. Palj. I, 231]

***olokaust** m. (?) (lat. *holocaustum* n., tal. *olocausto* m.) žrtva paljenica –

⁶⁰ Vidi: LP i MSHR.

⁶¹ Za *c* umj. *z* vidi kod *aromatičan* i bilj. 22.

⁶² V¹ 71r na tome mjestu ima: ...*nepristajnim glasom upijut*.

⁶³ Oblik je vjer. *Asg = Gsg*, premda lat. tekst *oblaciones et holocausta* (vidi bilj. 64) sugerira Apl. U tom bi slučaju natuknica imala glasiti: *oblaciono* n., ali to je u sustavu preuzimanja hrvatskih imenica iz lat. *n*-deklinacije malo vjerojatno. Ipak u daljim leksikografskim istraživanjima ovu napomenu treba imati na umu.

⁶⁴ To mjesto (Ps. 50₂₁) u A 90v glasi: *Tadaj ćeš primiti posvetilište pravde, prikazanja i olokausta...* Lat.: *Tunc acceptabis sacrificium iustitiae, oblaciones et holocausta...*; suvr. prijevod: *Tada će ti biti mile žrtve pravedne...* (Bibl. 1969:508; NZ 1992:909).

*Olokausta za grijeh ne prosio*⁶⁵ A 82v, *Jere ako bi hotio posvetilište, dao bih uistino, i kako olokausti se ne naslađuješ*⁶⁶ A 90v, *Tadaj ćeš primiti posvetilište pravde, prikazanja i olokausta* A 90v – Nepotvrđeno. Nije siguran ni osnovni oblik ni rod. Ako je riječ preuzeta iz lat. *holocaustum* n., nastaje naš oblik *olokaust* muškoga roda; ako pretpostavimo preuzimanje iz tal. *olocausto* m., riječ može preuzeti tal. rod, pa je opet *olokaust*, a ako se izravno iz tal. preuzme oblik *olokausto*, onda se u hrvatskom rod mijenja u srednji. U tom bi slučaju *olokausta* iz prvoga primjera (Ps. 39₇) bio Apl prema lat. Asg *holocaustum*, a u trećem (Ps. 50₂₁) slagao bi se s lat. Apl *holocausta*. Ipl *olokausti* iz drugoga primjera jednak je u staroj deklinaciji m. i sr. r., pa za određivanje roda nije relevantan. – Usp. i **oblacion*.

organ m. (lat. *organum* iz grč.) orgulje – *Hvalite néga u žicah i u organih! / u organu!* V¹ 29v/A 16v – U AR IX navodi se da se u istom značenju upotrebljava u sg. i u pl., što potvrđuju i primjeri iz naših molitvenika. Potvrde su dosta brojne, za obje upotrebe od 15. st. Među potvrđama je i istovjetan tekst iz B. Kašića: *Hvalite ga u žicah i organu* i bos. pisca M. Radnića iz 17. st.: *Falite ga z žicama i s organom*.⁶⁷ Riječ *òrgan* (G *òrgana*) navodi i Zore (1895:15) među svojim tuđinkama uz napomenu "po crkvama", ali bez značenja.

[**otar** – v. Palj. II, 136⁶⁸ – usp. i *altar*]

palma/paoma f. (lat. i tal. *palma*) – *Kako paoma/palma uznesena/uzvišena jesam u Kadesi* V¹ 19r/A 7r – U AR IX s. v. *I. palma* potvrde su od Bernardinova lekcionara i sve su čakavske, a s. v. *paoma* od Ranjinina lekcionara dalje, uglavnom dubrovačke; rječničke su iz Mikalje i Stullija, koji navode oba lika.

[**papa** – v. Palj. II, 137]

[**Paraklit** – v. Palj. II, 160; riječ je grecizam, u V¹ vjer. ušao preko csl. matice]

[**patrijarka** – v. Palj. II, 165]

pedipsati/pedjepsati pf. i impf. (grč. *παιδεύω*) kazniti; karati – *Gospodine, ne u gnjevu tvomu ne htje me karati i u srđbi tvojoj ne hotje mene pedjepsati* V¹ 73r (Ps. 6₂), *Gospodine, u gnjevu tvomu ne htje mene karati ni u srđbi*

⁶⁵ Lat. (Ps. 39₇): *Holocaustum (et victimam) pro peccato non postulasti*.

⁶⁶ U V¹ 132v na tome mjestu stoji: ...*zaisto žrtvi ne krasiš*.

⁶⁷ Lat.: *Laudate eum in chordis et organo*. Suvr. prijevod: ...*slavite ga harfom i citarom* (Bibl. 1969:586; NZ 1992:1045).

⁶⁸ S akc. *otar*, G *òtara* i znač. "žrtvenik" riječ donosi i Zore (1895:15). Rešetar (1933a:98) riječ navodi među dubrovačkim zamjenama za Bernardinov *oltar* (s. v. *uzidati oltar*, što je u *Dubrovačkom ćirilichkom lekcionaru* zamijenjeno s: *uzidati otarъ*), a Gabrić-Bagarić (1999:28) među raguzejmima u Kašićevu prijevodu *Biblije*.

tvojoj ne htje mene pedipsati V¹ 75v (Ps. 37₂)⁶⁹ – AR IX s. v. *pedepsati* navodi i likove *pedipsati* i *pedjepsati*, uz napomenu da naš glagol zapravo potječe od aorista navedenoga grč. glagola. Potvrde su dosta brojne, iz Daničićeva rječnika od 14.–15. st., ali hrvatske su potvrde tek od 16. st. Izvedenice su također brojne (*pedeps*, *pedepsa*, *pedepsalac*, *pedepsalica*, *pedepsan*, *pedepsanik*, *pedepsaše*, *pedepsateļ*, *pedepsateļan*, *pedepsav*, *pedepsavac*, *pedepsavaše*, *pedepsavati*, *pedepseja*, *pedipsija*, *pedepsiv*, *pedepsivati*, *pedepsje*, *pedepsļiv*, *pedepsnik*, *pedepsnost*, *pedepstvo*). Zore (1895:16) navodi imenicu *pèdèpsa* i glagol *pèdèpsati* s tumačenjem kao u AR-u i znač. "kazan", "kazniti". Obje riječi navodi i Budmani (1883:168) među riječima iz grčkoga, a Gabrić-Bagarić (1999:28) među raguzejizmima u Kašićevu prijevodu *Biblije*.

pelikan m. (lat. *pelicanus* iz grč.) pelikan, nesit – *Priličan učinjen jesam pelikanu u pustinji* V¹ 81r, *Učinena jesam prilična pelikanu pustińskomu* A 116r – U AR IX najstarije su potvrde dubrovačke (Dimitrović, Vetranović).

pena f. (tal. *penna*) pero za pisanje – *Kto li mi će dati da se postavi u libro pisano penom gvozdenom na ploči olovni* V¹ 129r, *Tko će menje dati da se postavi u libro pisano penom gvozdenom na ploči od olova* A 87r – AR IX s. v. 1. *pena* navodi nekoliko dubrovačkih potvrda 16.–17. st. (*Libro*, Vetranović, Građić, Akvilini) uz napomenu da ne dolazi ni u jednom rječniku, ali da se govori u Dubrovniku s akc. *pèna* (prema P. Budmaniju 1883:165). Rešetar (1952:101) riječ navodi među tuđicama koje su "naročito karakteristične za dubrov. govor" i s potvrdama iz V¹, *Tiskanoga dubrovačkog molitvenika* (u Rešetara V², ovdje T), ćirilčkoga *Dubrovačkog lekcionara* (prema Rešetaru prepisanoga s Bernardinova između 1495. i 1520.) i *Dubrovačkoga psaltira* (I. pol. 16. st.).

[**Pentekoste** – v. Palj. I, 239, 240–241⁷⁰]

pič (?) m. (**pica** f. ?) (nejasan osnovni oblik, rod, postanje i značenje) tov ? (možda pren. 'maslina') – *Kako piča i masti ispuni se duša moja* V¹ 23v (graf. *pica*) – Budući da riječ *pica* znači 'koštica od masline'⁷¹, najprije sam pomislila da se metaforički može odnositi na čitav plod, odnosno plodove masline, te sam

⁶⁹ A 108r i 111r na tim mjestima ima *kastigati*. Suvr. prijevod: *Jahve, nemoj me karati u srdžbi svojoj, ne kažnjavaj me u tvojoj jarosti!, Jahve, u srdžbi svojoj nemoj me karati, i nemoj me kazniti u svojemu gnjevu!* (Bibl. 1969:473, 498; NZ 1992:846, 889).

⁷⁰ Rešetar (1933b:274) navodi iz *Libra*: *priedb petikosti*, tj. *prjed Petikosti*, uz crkveni, tj. stesl. oblik *petikosti*, što pokazuje da je pisar *Libra* riječ preuzeo izravno iz csl. (s normalnom hrv. glasovnom promjenom *ę > e*), a da su pisari/redaktori naših molitvenika riječ redigirali prema grč. *πεντηκοστή*), kao što ima i dubrovački ćirilčki prijepis *Bernardinova lekcionara* (Rešetar 1933a:98 s. v. *uoči* navodi: ~ *pentikosta*). AR IX oblike s *e* ima samo iz izvora u kojima ima csl. utjecaja: *Petikoste* iz senjskoga *Naručnika*, a *Petikosti* iz Budinića.

⁷¹ Vidi: ER II s. v. *pič* (vrsta morske ribe, od tal. *pizzo*): "*piča* f. (Vetranić, Vuk, Dubrovnik, Cavtat, Korčula) 'koštica od masline, praskve, grožđa'."

navedenu grafiju u SPH 43 razriješila kao: *pica* (Gpl). Prema lat. *Sicut adipe et pinguedine...* (Ps. 62₆) naši prijevodi sadrže riječi što znače 'mast, maslo, salo, tj. ono što tovi' i 'pretilost, debljina'.⁷² U taj bi se značenjski krug mogla uklopiti i maslina, ako pretpostavimo da *pica* znači i maslinu, a ne samo njezinu košticu. Međutim, AR IX navodi glagol *pičiti* kao riječ tamna postanja sa značenjem "toviti" (dijalekatska potvrda s otoka Brača), kojemu bi u osnovi morala biti imenica *pič* 'tov'. Ona se vjerojatno nije sačuvala, ali je u 14. st. mogla postojati i u Dubrovniku. Prema AR-u u Nalješkovića je potvrđen toponim *Pič* iz dubrovačke okolice, što s navedenom riječju može ali i ne mora biti u vezi.

placa f. (dalmrom. od lat. *platea* iz grč.⁷³) poljana, trg – ...i kako lipine uznesena jesam prid vodami na placi V¹ 19r – U AR IX s. v. 2. *placa* rječnička je potvrda samo Mikaljina, a ostale potvrde su čakavske, dubrovačke i ostale štokavske od 15. st., uz dijalekatske iz Istre, Raba i Dubrovnika (Zore, *Dubrovačke tuđinke*⁷⁴). Skok u ER II navodi i Liku. Rešetar (1952:101) riječ navodi među tuđicama koje su "naročito karakteristične za dubrov. govor" bez navoda značenja, uz potvrde iz V¹, *Ranjinina lekcionara*, *Libra*, *Dubrovačkoga psaltira* i iz M. Držića, ali ranije za potvrdu iz *Libra* (1933b:114) navodi značenje "trg".

ploča f. (grč. *πλάζ*, Asg *πλακός*) ploča – *Kto li mi će/Tko će menje dati da se postavi u libro pisano penom gvozdenom na ploči olovni/od olova* V¹ 129r/A 87r – AR X pod b) ima znač. "plasa kakvoga metala", što odgovara našem primjeru, s rječničkim potvrdama iz Mikalje, Belle, Voltiggija i Stullija; pod aa) ima jednu potvrdu iz 15. st. iz Mon. serb., za koju nije sigurno odakle je, a ostale su mlađe štokavske (Radnić, Pavić, Kačić). Skok u ER II kaže da je južnoslav. posuđenica iz grč. Budmani (1883:162) ju navodi među posuđenicama iz lat. (od *platea* s *te* > *č*). U Rešetarovim opisima jezika starije dubrovačke književnosti na tu riječ nisam naišla.

polača f. (lat. *palatium* n.) palača, gospodska kuća, *pren.* utroba BDM – *Bože koji divičasku/djevičasku polaču Blažene Marije Djeve, u kojoj pribivanje izabрати hotio jesi, daj, prosimo, da svojim nas zaštićenjem napuñenih/napuñenijeh i naslađenijeh učiniš u pameti/ñeje spominanjem* V¹ 37v/A 24r (oficijska molitva), *Duh Sveti te obujavši ... [Isukrst] uputio se jest i devet mjesec-*

⁷² A 12r: *Kakono obilstva i pritilostva...*; T 20v: *Kakono tova i pritilosti...*; Ć 26v: *Kako tuka i masti...*; F (prema Fancevljevoj bilješci uz V¹ – Djela 31, 12): *...obilstva i pritilosti...*; DP: *Kakono tustine i pritilosti...* (Djela 31, 154); i splitski tzv. *Marulićev molitvenik* 56: *kakono tova i tustila...*; hrv. esl.: *Jako tuka i masti...* (Vajs 1916:75); suvr. prijevod: *Duša će mi biti kao sala i mrsa sita* (NZ 1992:921).

⁷³ ER II s. v. *placa*.

⁷⁴ Zore (1895:17) navodi značenje "široka ulica ili poljana".

*ca pribivati*⁷⁵ u prjeslavnu polaču tvoju od djevičje utrobe nije pogrdio A 133v (izvanoficijska molitva) – AR X s. v. 1. *polača* navodi potvrde u općem značenju od 14. st. (i za Dubrovnik), ali navedenoga prenesenog/metaforičnog značenja nema premda je u to doba očito u crkvenoj i redovničkoj sredini bilo uobičajeno kada dolazi i u oficijeskoj molitvi (u oba molitvenika – vjer. prevedeno iz lat. ili tal.) i u izvanoficijskoj (koja ima pučkije obilježje, ali se koristi ustaljenim izrazima i metaforama). Glasovne pojave pokazuju vrlo rani stadij posuđivanja: *ti > č* odaje dalmrom. posredovanje, *a > o* onaj starohrvatski sustav u kojemu nije bilo kratkoga *a*, dok dočetak *-a* Skok izvodi iz balkanskog latineta (iz Npl *palatia*)⁷⁶. Rešetar (1952:101) i tu riječ svrstava među tuđice “na-ročito karakteristične za dubrov. govor”, uz potvrde iz *Ćirilichkoga dubrovačkoga molitvenika* i *Libra*.

pomaňkanje n. (nom. verb. od *pomaňkati*) slabost, gubitak snage – *Za trud i nošenje svetoga krsta negova i pomaňkanje koje ustrpje krst noseći* A 135v (izvanoficijska molitva) – AR X pod zajedničkom natuknicom *pomankañe/pomaňkañe* uočava grafijski problem razlikovanja/nerazlikovanja *n* i *ñ*. Riječ je obilno potvrđena od poč. 16. st. u raznim značenjima, a značenje iz našega primjera može se naći tek pod *g. Rijetka pojedinačna značenja. a) slabost, klonulost* s uputom na *pomankati* pod *b.* i sa samo dvije potvrde: jedna iz glagoljičke knjižice u kojoj su zajedno uvezani *Ivančičev zbornik* (kraj 14. ili poč. 15. st.) i senjska *Spovid općena* (iz 1496.) i iz bos. pisca Dobretića s kraja 18. st.

pomaňkati pf. (izv. od *maňkati* od tal. *mancare*) 1. oslabjeti, klonuti, malaksati; 2. nestati, propasti – 1. *Znano (!) usliši mene, Gospodi, pomaňkal jest duh moj* V¹ 85r, *Skoro usliši mene, Gospodine, jere pomaňkao jest duh moj* A 120r; 2. *Zašto pomaňkaše dni moji kako dim* V¹ 80v, *Zašto dni moji pomaňkaše kako i dim* A 115v, *I ona [tj. nebesa] hote/hoće pomaňkati, a ti vazda hoćeš pribivati. I svi se hote/hoće postarati ... a ti li oniđere jesi i godišta tvoja pomaňkati neće/...a ti oniđer isti jesi i godišta tvoja neće pomaňkati* V¹ 83r/A 118r – U AR X pod zajedničkom natuknicom *pomankati/pomaňkati*. Za *n/ñ* i potvrđenost vrijedi što je rečeno kod *pomaňkanje*. Naše prvo značenje nalazi se u AR-u pod *b.* “malaksati, klonuti, oslabiti, posrnuti” s potvrdom iz Mikaljina rječnika i najstarijom književnom iz *Bernardinova lekcionara* uz većinu potvrda iz bos. pisaca 17.–18. st., drugo pod *c.* “nestati, iščeznuti” (potvrde čakavske, dubrovačke, bosanske i Kašić), te pod *e.* slično: “propasti, zatamaniti se, satrti se” (prva je potvrda čakavska iz Jagićevih *Ogleda stare hrvatske proze* u “Starinama” 1, a ostale su bosanske 17.–18. st.). Ni glagol ni glag. imenica ne na-

⁷⁵ Pogr. umj. *pribivavši*.

⁷⁶ ER II s. v. *palača*.

laze se u popisima raguzeizama što smo ih dosad spominjali (Budmani, Zore, Rešetar). Od starijih dubrovačkih spomenika glagol je potvrđen još u *Ranjini-
nu zborniku* (Rešetar 1938a:30) i *Ćirilichkom dubrovačkom molitveniku*, za čiju
grafiju u *smanьkaše, pomanьkaju* Rešetar (1938b:36) kaže da "bez sumnje tre-
ba čitati *ń*".

pomańkavati impf. (od pf. *pomańkati*) malaksavati – ...*ponižena sam vele,
pomańkavah u plaču od srdca moga* A 111v – AR X s. v. *pomankavati/po-
mańkavati* pod *b.* navodi značenje "malaksavati, slabiti". Osim najstarije potvr-
de iz *Transita* sve su ostale štokavske 16.–18. st. (od dubrovačkih Gradić).

[*pop* – v. Palj. II, 137, 165]

pridikanje n. (lat. *praedicatio* > *predika*, od čega izv. *predikati, predika-
nje*) propovijedanje – *Za ... istino i velekrjepko naučenje negovo i pridikanje*
A 134v (izvanoficijska molitva) – U AR XI pod osnovnom posuđenicom *predi-
ka* napominje se da "iz slavanskoga govora ima potvrda za *-i-* mjesto *-e-*: *pridi-
ka*". U našem spomeniku to je očito hiperikavizam, koji je došao iz čakavsko-
ga predloška. Kod ostalih izvedenica u AR-u nema takve napomene. S. v. *pre-
dikañe* jedine su dvije potvrde iz dubrovačkoga pisca 17. st. I. Držića, a u čita-
voj porodici riječi nema potvrda starijih od 16. st.

[*prima* – v. Palj. I, 229]

prinčip m. (lat. *princeps*, tal. *principe*) vladar, knez – *Ne ufajte u prinčipe*⁷⁷
ni u sinove človičaske V¹ 102v, *Nastani nega, Gospodine, s prinčipi*⁷⁸, *s prin-
čipi puoka svoga!* V¹ 118v (veras i rezponzorij) – AR XII čitavu porodicu rije-
či ima s *c* u osnovi. Ovdje smo se odlučili na čitanje *č* prema tal., jer riječ očito
nije posuđenica iz lat. U AR-u s. v. *princip* pod *g.* navodi se potvrda iz *Libra:*
Principi odgovoriše, ali već je spomenuto da je ćirilička grafija *Libra* često pod
utjecajem latiničke, odnosno latiničkih tekstova svojih predložaka.⁷⁹ To je ujed-
no najstarija potvrda u AR-u za navedenu riječ.

provavati impf. (od pf. *provati* od tal. *provare*) iskušavati – *A milost Duha
svetoga ... ispravļa razum, napuoña nauk, dava djela, provava savje[s]t i žudi-
nje moje* V¹ 165r (izvanoficijska molitva) – AR XII navodi samo glagol *provati*
kao pf. i impf. "glagol različnih značenja"; navedeno znač. navodi pod *a. c.* "ku-
šati, iskušavati" s potvrdom iz *Ranjinina lektionara*. Iz istog su izvora i potvr-
de pod *b.* "kušati, pokušati" i pod *d.* "pretrpjati, podnijeti", a pod *e.* "iskušati"
iz *Libra* i M. Držića. I za ostala značenja potvrde su ugl. dubrovačke, ali među
tipično dubrovačkima glagol ne navode ni Budmani (1883), ni Zore (1895), ni

⁷⁷ A i F na tome mjestu (Ps. 145₂) imaju *vladavce*, a *Ć knezove*.

⁷⁸ A 79v na tome mjestu ima: *s vladavci*.

⁷⁹ Vidi kod *cimbali/cinbali* i bilj. 26.

Rešetar (1952). Ipak, Rešetar među dubrovačkim zamjenama za riječi iz *Bernardinova lekcionara* za Bernardinovo *kušati* navodi *provati* (1933a:91) s već navedenom potvrdom iz *Ranjinina lekcionara*, a navodi ga i među talijanizmi-
ma u *Libru* (1933b:284). Za impf. *provavati*, nastao sekundarnom sufiksacijom
zbog preklapanja pf. i impf. značenja u *provati*, nema potvrde.

[*psalam, psalmijski (psalamski ?)*⁸⁰ – v. Palj. I, 232–233]

psaltir/psaltijer m. (grč. ψαλτήριον, lat. *psalterium*, stsl. *psalъtyrъ*) mu-
zički instrument uz koji su se pjevali psalmi – *I ushvale ime njegovo s tinpa-
ni i u psaltirijeh pojut nemu* V¹ 28v, *Da hvale ime njegovo u tancu i u tinpanu
i u psaltijeru da poju nemu!* A 16r, ...*hvalite nega u psaltijeru i citari!* A 16v –
AR XII s. v. *psaltir* pod a. a) za lik *psaltir* navodi naš prvi primjer, a pod a. b)
za lik *psaltijer* navodi pod istim izvorom primjer iz F iz bilješke, koji je identi-
čan s našim drugim primjerom iz A, što znači da su za dubrovački lik *psaltijer*
primjeri iz A zasad najstariji poznati. Iduća je potvrda iz *Dubrovačkoga psalti-
ra* (I. pol. 16. st.). Pod istom natuknicom za navedeno značenje navode se još
likovi *psalter, psalterij, psaltur*. S akc. *psàltijer*, gen. *psaltijéra* Zore (1895:18)
u bilj. tumači riječ kao "opću tuđinku", koju navodi samo zbog karakteristično-
ga dubrovačkog jekavskog oblika.

puč m. (lat. *puteus*, tal. *pozzo*) studenac, izvor, vrelo – *I za sve boljezni
srca tvoga. I za puč suza tvojih*⁸¹ V¹ 164r (izvanoficijska molitva) – AR XII
s. v. *I. puč* ima značenje "studenac, bunar"; od hrv. rječničkih potvrda navo-
di Mikalju, a iz Karadžićeva donosi napomenu da se govori u Dubrovniku u
značenju "jama, gdje se drži voda; Cisterne, cisterna". Upućuje na Budmani-
ja (1883:162), gdje se navodi značenje "studenac" i na Zoru (1895:18) s istim
značenjem, te na Rešetarov rad o jeziku Marina Držića (1933c:227). Za nave-
dono značenje pod a. potvrde su dubrovačke počev od *Libra*, izuzev Kašića, u
kojega je očito raguzejizam⁸². Rešetar (1952:101) navodi riječ među tuđicama
koje su "naročito karakteristične za dubrov. govor" s akc. *pūč*, što znači da se
upotrebljava u njegovo vrijeme, a od potvrda navodi V¹, *Libro* i M. Držića.

⁸⁰ Problematična grafija pridjeva *psalmiscieh* u AR XII poslužila je za uspostavu natu-
knice *psalmiski* (zapravo bi u tom slučaju imalo biti *psalmijski*); u SRH 43, 152 prvi grafem *i*
protumačen je kao ostatak glagoljičkoga poluglasa i primjer je pročitán *psalmiscijeh*, što opet nije
najbolje rješenje jer je na tome mjestu imao biti jaki poluglas, a to bi u krajnjem rezultatu mora-
lo dati *psalamscijeh* – usp. i bilj. 38 u Palj. I, 232. – Od XII. knjige AR-a V¹ je uvršten kao izvor
građe, pa su otada potvrde iz njega – za riječi što su ušle u obradu – često najstarije.

⁸¹ U varijanti te molitve iz tzv. *Marulićeva molitvenika* stoji: ...*i za svu bolizan sarca tvoga,
vrućke suz tvojih* – vidi: Malić 1999:120; *vrućak* stoji i umjesto *fontana* iz dubrovačke molitve;
usp. i bilj. 42 uz *fontana*.

⁸² Vidi: Gabrić-Bagarić (1999:28) među raguzejizmima u Kašićevu prijevodu *Biblije* u
znač. "bunar".

puplikan m. (lat. *publicanus*, tal. *pubblicano*) carinik – *Koji si oslobodio i pomilovao bludnicu, puplikana i lupeža na krstu, pomiluj i mene! ... Ja sagriješih veće nego bludnica, veće nego puplikan i nije grijeha koji me je minuo* V¹ 148v (izvanoficijska molitva) – AR XII ima samo natuknicu *publikan* s jedinim potvrdama iz *Ranjinina lekcionara* i dubr. pisca Gučetića (1597.). Sa suglasničkom promjenom *pub-* > *pup-* ima pridjev *puplik* 'javan, očit' s potvrđana iz isprava 14.–15. st. s Krka i iz Brinja. U prikazu jezika najstarije dubrovačke proze Rešetar (1952), čini se, nije zamijetio ni tu riječ ni provedenu glasovnu promjenu.

purpur/purpuran adj. (izv. od *purpura* iz lat. *purpura*) grimizan, purpuran – *O tretí dio dne porugan i obučen/obuočen u svitu purpuru/purpurnu* V¹ 140v/A 96v – AR XII navodi imenicu *purpura* s nekoliko potvrda 15.–18. st. i pridjev *purpuran* s jedinom potvrdom iz adekvatnoga teksta u Antuna Dalmatina. Likovi *porfira*, *porpira*, *purpira* i izv. naslanjaju se na grčki oblik i dolaze u glagoljičkim tekstovima 15.–16. st.

[**Raab/Rav**⁸³ – v. Palj. II, 140, 146–147]

[**remeta** – v. Palj. II, 137, 165⁸⁴]

[***respons (*responzorij, *responzorio, *responsorio ?)** – v. Palj. I, 237]

rimski adj. (izv. od *Rim*, lat. i tal. *Roma*) rimski – *Počíne Ofíčje Blažene Djeve Marije po zakonu Svete crkve rimske* V¹ 1r (naslov) – AR XIV s. v. *I. rimski* među rječničkim potvrdama ne navodi dubrovačke – iz Belle i Stulija. Značenje koje odgovara našoj potvrdi nalazi se pod *b*) "koji pripada katoličkoj ili zapadnoj crkvi, ili vjeri, ili zakonu", a najstarije su dvije potvrde iz 15. st. pisane u Dubrovačkoj kancelariji; ostale su iz raznih izvora i mlađe, što znači da je naša potvrda zasad najstarija poznata. Riječ je od dubrovačkih spomenika potvrđena još u *Ranjininu zborniku*, gdje je Rešetar (1938a:30–31), uz *Rim*, navodi među "tuđinkama književnog porijekla ... iz staroklasičke (upravo, bez sumnje, samo latinske) književnosti". Međutim, i toponim i ktetik očito su pripadali općem leksiku, pa za njihovo pojavljivanje u dubrovačkoj poeziji ne treba tražiti posredovanje klasične (latinske) književnosti.

⁸³ Nije ušlo u općejezičnu upotrebu.

⁸⁴ U V¹ 88r i A 123r riječ *remeta* (zapravo u množini: *remete*) dolazi u značenju 'pustinjač', potvrđenom u AR XIII s. v. *I. remeta* pod *a.* s najstarijom potvrdom iz glag. *Regula sv. Benedikta* (poznatijih kao *Rogovske regule*), vremenski više-manje istovremenih s V¹, a donosi već i potvrdu iz V¹; pod *c.* "crkvećak, zvonar" donosi potvrdu iz Zorinih *Dubrovačkih tuđinki*, gdje stoji "zvonar crkveni i čuvar crkve" (1895:19). Ostale su potvrde dijalekatske: iz Poljica, s Brača i iz drugih dijelova Dalmacije, što znači da riječ *remeta* u navedenom značenju nije tipičan raguzejam. Ne navodi je ni Rešetar (1952:101) među tuđicama koje su "naročito karakteristične za dubrov. govor".

rusa f. (tal. *rosa*) ruža – ...*kako paoma uznesena/uzvišena jesam u Kadesi i kako nasadenje rusa/ruse u Jeriku* V¹ 19r/A 7r – AR XIV s. v. 2. *rusa* navodi da se nalazi “u svima dalm. rječnicima”, a najstarije su potvrde iz 16. st. Premda je V¹ već bio izvor za AR, kao najstariji primjer pod *a. a*) navodi se istovjetan mlađi primjer iz *Ranjinina lektionara*. Potvrde su brojne (i u drugim, prenesenim značenjima). Budmani (1883:164), Zore (1895:19)⁸⁵ i Rešetar (1952:101) navode je s akc. *rûsa*. Iz starijih dubrovačkih spomenika Rešetar navodi potvrde iz dubrovačkih povelja, *Libra* i iz M. Držića. Gabrić-Bagarić (1999:30) navodi ju među Kašićevim raguzeizmima, ali uz napomenu: “Kašić uzima *rusa* za *rosa*, kako je uobičajeno u dubrovačkom govoru i u jeziku pisaca, a ne *ruža* iako iz njegova vremena ima više potvrda i za taj oblik. *Rusa* je izabrano vjerojatno zbog proširenosti i izvan usko dubrovačkoga područja i zbog zasvjedočenosti u starijim nabožnim djelima.”

[***sakrament** – v. Palj. I, 242]

[**seksta** – v. Palj. I, 229]

sentiment m. (tal. *sentimento*) (su)osjećanje, razmišljanje – *Isprosi menje ... dobar sentiment s govorenjem* A 140r (izvanoficijska molitva) – Nepotvrđeno.

[**serafin** – v. Palj. II, 164–165⁸⁶]

sinagoga f. (lat. *synagoga* iz grč.) (narodna) skupština, skup – *Ostani, Gospodine, Bože moj, u zapovijedi što si poslao i sinagoge puoka obide te*⁸⁷ V¹ 109r – AR XV najstariju potvrdu navodi iz *Kolunićeva zbornika*, ali u liku *zinagoga* (glag.!)⁸⁸, a iduće su iz *Bernardinova* i *Ranjinina lektionara*. Potvrde nisu brojne.

[**Sion, Sionov, sionski** – v. Palj. II, 147]

smurna f. (grč. *σμυρνα*, lat. *murra, murrha, myrra, myrrha*, stcsl. *smurna*) mirisna smola, smirna – *Smurna i mast i kasija u svitah tvojih*⁸⁹ V¹ 9v – AR

⁸⁵ Zore uz napomenu: “u opće ruža, a *rùžica* je neka osobita vrsta ruže”.

⁸⁶ Vidi i bilj. 53 uz *kerubin*.

⁸⁷ A i F na tome mjestu (Ps. 7_{7,8}) imaju: ...*zborište puoka bude obujmiti tebe*; Ć: ... *i skup puoka obstupi te*; lat.: *Et exsurge, Domine Deus meus, in praecepto quod mandasti; / Et synagoga populorum circumdabit te*; suvr. prijevod: ...*Neka te okruži skupština narodna* (Bibl. 1969, 474; NZ 1992:847).

⁸⁸ U tekstu: *Budući Isuhrstb izlizaľ vanb zinagoge...*, što je vjer. kontrakcijom od *zb sinagoge*. To bi se u tadašnjoj latiničkoj grafiji pisalo *finagoge* (*f = s i z*), ali za *Kolunićev zbornik* teško je pretpostaviti latiničko posredovanje.

⁸⁹ Fancev u bilješci navodi iz F *mira*, T ima *mirra*, *Dubrovački psaltir* također *mira*. Znači da je u V¹ crkvenoslavizam grč. podrijetla. – Sve prema Djela 31. – Lat. (Ps. 44₉): *Myrrha, et gutta, et cassia a vestimentis tuis*. Suvr. je prijevod prema drukčijem lat. predlošku (*Myrrha, et aloë et cassia fragrant vestimenta tua*): *Smirnom, alojem i kasijom mirišu ti haljine* (Bibl. 1969:503; NZ1992:900).

XV navodi samo potvrdu iz Stullijeva rječnika uz napomenu da je iz glag. brevijara. U V¹ ušla je očito iz crkvenoslavenske matice.⁹⁰

**sorta (šorta, sort, šort ?)* f. ili m. (?) (postanje, osnovni oblik i rod nepoznati) skut; rub, kraj odjeće – *Kako pomast na glavi negovi, koja slazi na bradu, bradu Aaronovu, koja shodi na sorte* (graf. *forte*) *svita negovijeh*⁹¹ V¹ 170v – U tom značenju nepotvrđeno, ali i u AR-u XV i XVII i u opisima jezika dubrovačkih spomenika navodi se *sorta/šorta* u značenju 'rupa': AR XV s. v. *I. sorta* "rupa, jama" od rječničkih potvrda navodi Mikalju, Bellu i Stullija, a književne potvrde sve su dubrovačke od *Ranjinina lekcionara* nadalje uz jednu iz Kašića⁹², uz uputu na *šorta*; u AR-u XVII s. v. *I. šorta* "šupljotina, rupa" uz jedinu književnu potvrdu iz dubr. pisca 16. st. Sasina kaže se da se govori u Dubrovniku i Stonu (za Ston potvrda iz dijalektološke literature). Citira Rešetara (1907:298), koji kaže da se govori u Dubrovniku s akc. *šôrta*, a Zore (1895:26) da pogr. akcentira *šôrta*, te pomišlja na tal. *sorte, sortire* 'izaći'. Rešetar (1952:101) riječ u oba lika: *sorta* i *šôrta* navodi među tuđicama koje su "naročito karakteristične za dubrov. govor", a od starih potvrda navodi V¹ i *Libro*, ali bez značenja i etimologije. Prema komentaru u AR-u riječ bi mogla potjecati iz njem. *Scharte* 'puškarnice'. Navedena značenja 'rupa, šupljina' i sl. teško je dovesti u vezu sa značenjem potvrđenim u našem primjeru (u lat. *ora* 'rub, okrajak') osim ako eventualno ne pomislimo na modni detalj koji se može vidjeti u povijesnim filmovima s antičkom tematikom (valjda i na slikarijama iz danoga vremena): da su se, naime, rubovi odjeće završavali nekom vrstom proreza, resa i sl., što je naš prevoditelj (ako je uopće imao pojma kako je izgledala antička odjeća), mogao identificirati kao rupe. A, T i Ć nemaju toga psalma (Ps. 132), a vjer. ni F jer Fancev ne navodi bilješku s varijantom, a *Dubrovački psaltir* na tome mjestu ima dalji stupanj nerazumijevanja o čemu se radi: ...na čelo svita negovijeh⁹³.

[*sotona* – v. Palj. II, 149⁹⁴]

⁹⁰ Rešetar (1938b:38) za *Ćirilički dubrovački molitvenik* navodi lik *zmurna* (izgovorno bliži grčkomu), "kako je već u glag. tekstu".

⁹¹ Lat. (Ps. 132.): ...*Quod descendit in oram vestimenti eius*; suvr. prijevod: ...*što slazi na skute haljina njegovih* (Bibl. 1969:575; NZ 1992:1026).

⁹² Gabrić-Bagarić (1999:35) navodi riječ *sorta* među raguzeizmima u Kašićevu prijevodu *Biblije*.

⁹³ Djela 31, 227.

⁹⁴ Samo u izvanoficijskoj molitvi u V¹ 159v. AR XV s. v. *I. sotona* navodi potvrđenost od 13. st., ali hrvatske su potvrde tek iz 15-og. Navodi i potvrdu iz Zore (1895:20) s akc. *sotôna* (tal. *satana*) i znač. "hudoba pakljena". Uz primjere u *Libru* Rešetar (1933b:273–274) za *sotona* veli da je "crkveni (i naš narodni) oblik", ali da su zadržani i lat. i tal. oblici *satana* i *satanas* (graf. ćir. *satany, satanasъ*).

speranca f. (tal. *speranza*) nada – *A milost Duha Svetoga, koji mene dobro posveti ... menje dajuće dobru sperancu, ljubav, vjeru i čistoću* V¹ 165v (izvanoficijska molitva) – AR XVI s. v. 1. *speranca* navodi samo Kušarovu dijalekatsku potvrdu s Raba. Ne navodi se u Budmanija i Zore ni u Rešetarovim radovima o jeziku starih dubrovačkih spomenika.

subito adv. (tal. *subito*) iznenada, nenadano, naglo – *Molitva plemenitoga popa Bede, koju ktogodir devoto i umiļeno svaki dan govori, neće subito umriti* V¹ 155r (uputa uz naslov izvanoficijske molitve) – AR XVI s. v. *subit* pod *b. adv.* navodi značenje "odmah, smjesta" sa sjevernočakavskom, dobrinjskom potvrdom iz 1630. Budmani (1883:167) ga navodi među priložima u odjeljku o "najobičnijim riječima primljenima iz talijanskoga" s akc. *sùbito* i značenjem "odmah".

[*subota/subuta*⁹⁵ – v. Palj. I, 239⁹⁶]

tanac m. (njem. *Tanz*) ples – *Da hvale ime ñegovo u tancu i u tinpanu i u psaltijeru da poju ñemu!* A 16r, *Hvalite ñega u tinpanu i u tancu, hvalite ñega u žičah i u organu!* A 16v⁹⁷ – U AR XVIII obilno potvrđeno od kraja 15. st. od Krka i Istre do Dubrovnika, Bosne i Slavonije i u svim rječnicima. Najviše je potvrda ipak iz dubrovačkih pisaca. Skok (ER III) kaže da je sveslavenska posuđenica iz srvnjem. *Tanz*. Međutim, Rešetar za Dubrovnik ima drukčije mišljenje. Govoreći o jeziku *Libra* kaže (1933b: 285): "Njemačke su riječi samo ove: *tanac vode, tanac voditi...*, što je dobro poznata riječ u starijoj dubrov. literaturi i koju su valjada Dubrovčani direktno prihvatili od njemačkih rudara Sasa u Bosni a nisu poprimili preko Dalmacije i Hrvatske, jer, ako se ne varam, ta se riječ u dalmat. pisaca ne nalazi" (što primjeri iz AR-a negiraju!), i slično u radu o jeziku *Ranjinina zbornika* (1938a:30): *tanac, tancati* navodi iz pjesama Š. Menčetića i Dž. Držića među novijim posuđenicama što su ih pjesnici uzimali iz živoga narodnoga govora, pa kaže da je "njemačka ... u kulturnom pogledu tako interesantna pozajmljenica *tanac (Tanz)...* i *tancati (tanzen)...*; ja mislim da je *tanac* došlo k nama ... od njemačkih rudara u Bosni i Srbiji". U 1952:101 navodi *tanac* sa značenjem "ples" (njem. *Tanz*) i uz potvrde iz *Libra* i M. Držića među tuđicama koje su "naročito karakteristične za dubrov. govor". Zanimljivo je da Budmani (1883:169) riječ ne spominje među malobrojnim posuđenicama iz njemačkoga. Zore (1895:21) ju navodi s akc. *tànac* (G *tánca*) i značenjem "kolo" uz glagol *tàncati* (njem. *tanzen*).

⁹⁵ Vidi bilj. 42 na str. 151 u SPH 43.

⁹⁶ Naziv *Bijela subota* navodi Rešetar (1933a:97) kao zamjenu za *Velika subota* (lat. *sabbato sancto*) u dubrovačkom ćirilčkom prijepisu *Bernardinova lekcionara: u bijelu subotu* (bez kratice izvora).

⁹⁷ U V¹ na tim se mjestima (Ps. 149₃ i Ps. 150₄) ne spominje *tanac*: *I ushvale ime ñegovo s tinpani i u psaltirijeh pojut ñemu* V¹ 28v, *Hvalite ñega u timpanih i u kori!* *Hvalite ñega u žičah i u organih!* V¹ 29v

[*tempao/timpao* – v. Palj. II, 135]

temtanje n. (nom. verb. od *temtati* od lat. *temptare*, tal. *tentare*) napastovanje, kušnja – *Za krštenje i sveto poštenje i temtanje negovo. Za svu muku negovu* A 134v (izvanoficijska molitva) – AR XVII s. v. *tentahe* navodi potvrde iz *Žića svetih otaca* i senjskoga *Korizmenjaka*. Za glagol *temtati* najstarija je potvrda iz senjske *Spovidi općene* (1496.). Za likove *temtati*, *temtahe* nema potvrda, a za *temptati* donose se dvije iz *Ranjinina lekcionara* (*m* prema tal. *n* vjerojatno je nastalo preklapanjem lat. i tal. oblika). Ni za jednu od navedenih riječi nema potvrda iz starijih hrvatskih rječnika. Budmani (1883:167) za svoje vrijeme navodi lik *tântati* "napastovati", ne tumačeći promjenu *e > a*.

timpan/timpan m. (lat. *tympanum*, tal. *timpano*) vrsta bubnja – *I ushvalet ime negovo s tinpani* V¹ 28v, *Hvalite nega u timpanih i u kori* V¹ 29v, *Da hvalite ime negovo u tancu i u tinpanu* A 16r, *Hvalite nega u tinpanu i tancu* A 16v – AR XVIII s. v. *timpan* navodi tri hrv. potvrde iz 16. st. i jednu iz srp. csl. pisca Domentijana. Za *m > n* vidi kod *cimbali/cinbali*.

[*Tir* – v. Palj. II, 147; zabunom izostavljen pridjev *Tirov*: ...*on jest Gospodin Bog tvoj i poklonet se nemu čeri Tirove* V¹ 10r – nepotvrđen]

[*tjerča (tjerča ?)* – v. Palj. I, 229, kao *tijerča*⁹⁸ – usp. i 2. *tjerač* 'treći dio' (lat. *tertius*, tal. *terzo*) u AR XVIII s. potvrđama iz Stullijeva rječnika i Zorinih *Dubrovačkih tuđinki*, koji (1895:21) navodi akc. *tjèrač* (G *tjèrča*, a ne kao u AR-u *tjèrča*)]

toran m. (vlat. **turnus* preko dalmrom.) palača, dvorac; tvrđava, utvrda – *Budi mir u kriposti tvojoj i objelje u tornih tvojih* V¹ 40v, *Budi mir u sili tvojoj i obilje u tornih tvojih*⁹⁹ V¹ 51v, *Budi nam, Gospodine, toran krjeposti!*¹⁰⁰ A 127r–127v (veras) – AR XVIII s. v. 1. *toran* navodi značenja "torań, zvonik, kula", što ne odgovara navedenom biblijskom kontekstu u V¹, a bliže je onomu u A. Potvrde su 16.–18. st. (od *Libra* do M. A. Relkovića). Ima i natukni-

⁹⁸ U SPH 43, passim, transkribirano kao *tjerča* (graf. *tierca* je dvoznačna). AR XVIII ima natuknicu *tijerča* s dvije dubrovačke potvrde 16. i 18. st. (Gradić, Rosa), ali iz Stullijeva rječnika navodi i lik *tjerča*. Rešetar (1933a:97) riječ navodi kao zamjenu za Bernardinovo *terca* u dubrovačkom ćiriličkom prijepisu *Bernardinova lekcionara*: *vrieme od terce* zamjenjuje se (u lat. transliteraciji) s *vrieme o(d) tierče*, što treba transkribirati kao: *vrijeme od tjerče*, budući da se u dubrovačkim ćiriličkim spomenicima kao i u latiničkima ne razlikuje grafija dugoga i kratkoga jata od primarnih skupova *ije/je* (za sve njih grafija je *ie*, a u ćirilčkima i ligatura *je*, odnosno *ije*, ali opet bez razlikovanja glasovnih sljedova *ije/je*, primarnih i od *jata*).

⁹⁹ A 28r i 43r na tome mjestu (Ps. 121.) ima: ... *u torijeh tvojih*. U T i DP također je *toran*. Ne zna se kako je u A došlo do zamjene *toran* s *tor* (i to na oba mjesta). Lat. ...*in turribus tuis*; suvr. prijepod: ...*u tvojim palačama* (Bibl. 1969, 570; NZ 1019).

¹⁰⁰ V¹ 93r na tome mjestu ima: *Budi nam, Gospodine, tvrđa od kriposti*.

ce *1. torań*, *1. turan* (s najviše potvrda, ugl. čakavskih) i *1. turań* (znatno slabije potvrđen, ali s dubrovačkim potvrđama iz Zuzerija i dijalekatskom iz Zorinih *Dubrovačkih tuđinki*). Zore (1895:22) značenje "kula na zidovima" daje kod *tórań*, gdje upućuje na *tùrań*. Za Bernardinovo *turan* Rešetar (1933a:97) navodi dubrovačku ćiriličku zamjenu *toranb*, što je vjer. *toran*, premda se može čitati i *torań*. Govoreći o jeziku *Libra* (1933b: 285) kaže da su Dubrovčani riječ (graf. ćir. *toranb*, *torna*) "direktno prihvatili od njemačkih rudara Sasa u Bosni" kao i *tanac*.

trpeza f. (grč. *τράπεζα*) stol – *Sinove/Sinovi tvoji kako grane od maslin oko lo trpeze tvoje* V¹ 47r/A 38r, *Pripravio si prid očima mojima/prid licem mojim trpezu* V¹ 113v/A 75r–75v – AR XVIII s. v. *1. trpeza* od rječničkih potvrda navodi Mikalju, Bellu, Voltiggija i Stullija. Književne su potvrde brojne, a najstarije su iz Marulića, Hektorovića, Lucića i Nalješkovića, a osobito ih mnogo ima dubrovačkih. Očito je jedna od najstarijih i najobičnijih dubrovačkih posuđenica. Skok (ER I s. v. *trapeza*) za nju kaže da je "balkanski grecizam, koji se širio po Balkanu preko manastira, kaluđera, crkve, [i] prodro već u starini na zapad u BiH, Slavoniju i u južne krajeve". Za Dubrovnik vjerojatno ne treba pretpostaviti posredovanje hrv. crkvenoslavenske tradicije jer se posve udomaćila u svakodnevnom govoru. Budmani ju (1883:160) navodi među riječima, ugl. domaćima, umjesto kojih "neće nijedan Dubrovčanin uzeti riječ talijansku"; Rešetar ju (1933a:97) navodi kao dubrovačku (ćiriličku) zamjenu za Bernardinovu riječ *stol*, a (1952:101) među tuđicama koje su "naročito karakteristične za dubrov. govor" uz potvrde iz V¹, *Ćiriličkoga dubrovačkog molitvenika*, *Libra*, *Dubrovačkoga psaltira* i M. Držića.

[**vandelist**a – v. Palj. II, 165 – usp. i *evanđelje*]

[**verso/veras**¹⁰¹ – v. Palj. I, 236–237; uz navedene glagoljaške nazive u bilj. 53: *berašb*, *beraš'* i kraticu *Brš*, Vajs (1922:70) navodi još *verš* i *berašbc*. Zanimljivo je napomenuti da u *Ć* na jednome mjestu dolazi *Beras* i odmah malo dalje uobičajeno *Veras* 66r. Ako je Rešetarova transliteracija točna (sličnost ćir. *B* i *V*!), taj primjer pokazuje trag glagoljičkoga predloška.

[**viđilija** – v. Palj. I, 231]

[**vikarija** – v. Palj. II, 138]

žigant m. (lat. *gigas*, *-antis* iz grč., tal. *gigante*) div, gorostas, gigant – ...*i sam kako ženik ishode od polače svoje uzveseli se kako žigant na potekući put* V¹ 6r – AR XXIII s. v. *žiganat* navodi desetak potvrda od Marulića do Kači-

¹⁰¹ *Veras* navodi Rešetar (1938a:30) iz *Ranjinina zbornika* među "tuđinkama književnog porijekla".

ća, ali u svima je natuknička riječ u kosom padežu, te se ne razabire nominativ, koji je u našem primjeru potvrđen bez sekundarnoga *a*. U radu o jeziku *Ćiriličkoga dubrovačkog molitvenika* Rešetar (1938b:35) kaže: "Za lat. tal. glas *dž* redovno stoji, u riječima što su prešle u narodni govor, slovo *ž*: *ženar*, *maž*, *žuń*, *žigant*¹⁰², i to se je *ž* bar redovno, čitalo *dž*, jer se u dubrov. latiničkim spomenicima nije redovno bilježio zasebnim slovom glas *dž*; tu se dakle za glas *dž* uzimlje slovo *ž*, dok se u *Br*¹⁰³ ime svetice piše *Bričida* sa *č*, jer nema sumnje da se je i to ime izgovaralo *Bridžida* (prema tal. *Brigida*) a ne *Bričida*; znamo naime da se u starijoj ćirilici, koja nije imala zasebnog znaka za glas *dž*, za nj pisalo i *ž* i *č*" (u bilješci upućuje na svoj rad o jeziku *Libra* 1938b:141). Ovo razmatranje barem za *ž* = *dž* neće stajati. I u *V*¹ i u *A* na mjestima gdje bismo danas očekivali *dž*, tj. /*ž*/, dolazi ili *ž* (kao u čakavštini), ili *č* (stariji pravopisni stadij) ili *đ*, tj. /*ž*/, naravski s tadašnjim grafijskim rješenjima: *fg*, *fgi* = *ž*; *c*, *ç* = *č*; *g*, *gi* = *đ*, npr. *sržba*, *srčba*, *srđba* (< *srъdbъčъba*), a u *Ćiriličkom dubrovačkom molitveniku* na takvim se mjestima redovno piše *đerv*, kojim se označava *đ* i *ć*. To znači da u tadašnjem dubrovačkom suglasničkom sustavu još nije postojao suglasnik *dž*, tj. /*ž*/, nego se na mjestu njegova kasnijeg pojavljivanja realizirao najbliži po izgovoru – *đ*, tj. /*ž*/¹⁰⁴. To ne znači da pisanje *č* u *Bričida* nije možda pokušaj grafijskog približavanja izgovoru na koji upućuje Rešetar, premda ga ni tu (za *g* ispred prednjojezičnoga *i*) ne bismo očekivali.

[*Žudij*, *žudijski*¹⁰⁵ – v. Palj. II, 147–148]

2. 3. Komentar

Iz naše leksičke raščlambe izdvajamo nekoliko zanimljivih skupina posude-nica. U Uvodu je napomenuto da će s obzirom na zastupljenost najstarijih hr-vatskih jezičnih spomenika u AR-u kao jedinom dosad sveobuhvatnom rječnič-

¹⁰² S navodima stranica uz svaku riječ, što ovom prigodom nije bitno.

¹⁰³ *Molitve svete Bričide* na kraju molitvenika.

¹⁰⁴ Ovdje nije mjesto za raspravu o dubrovačkoj kontinuantu *dž* u lat. i tal. riječima (u starijim tekstovima i inače): da li uopće i ako, kada i gdje? To je stav (tvrdi novoštokavski!) što su ga zastupali Rešetar i njegovi suvremenici, koji bi trebalo preispitati – na temelju grafije za starije tekstove i na temelju izgovora i pisanja za suvremeno stanje. U današnjim dubrovačkim školskim svjedodžbama piše npr. *Đivo*, a ne *Dživo*.

¹⁰⁵ Zore (1895:7) ima natuknice: *Žudio*, *žudijski*. I Rešetar (1933b:272) za *Libro* navodi: *Žudio*, *G Žudjela*, *žudioscijeh* pored *Židovin*, *Npl Židove* i *Dpl Žudijem*, te za *Ćirilički dubrovački molitvenik* (1938b:34) *Žudio* – *Žudjela*; među dubrovačkim zamjenama za riječi iz *Bernardinova lekcionara* (1933a:100) za Bernardinovo *žudejski* – *žudijski* navodi dubrovačko *žudijski* i *židovski*. Zanimljiva je Budmanijeva (1883:163) napomena o izgovoru: on kaže da nije jasno je li *ž* od lat. *j* u *judaeus*, od "tal. nebno^{ga} *g*" u *giudeo* ili od španjolskoga *j* u *judio* budući da "dubrovački Izraeličani izgovaraju španjolsko *j* kao *ž*".

kom pokazatelju potvrđenosti pojedinih riječi u starijoj hrvatskoj književnosti, riječi iz naših molitvenika često biti najstarije potvrde. To jednako vrijedi i za domaće riječi i za posuđenice. Te najstarije potvrde nećemo navoditi jer bi ih bilo previše, ali ipak izdvajamo jednu karakterističnu, na koju ne nailazimo ni u spominjanih proučavatelja dubrovačkoga leksika: riječ *kostumi* očito je stari raguzeizam, potvrđen u AR-u samo iz dvaju dubrovačkih izvora 16. i 17. st. (*Libro*, I. Držić), od kojih je naša potvrda iz A (sredina 15. st.) starija. Međutim, svakako treba navesti one posuđenice koje u AR-u nisu potvrđene (ili nisu potvrđene u određenom glasovnom sastavu). To su: *aromatičan*, *Beda* (osobno ime, potvrđeno u RCH), *Cedar* (bibl. top.), *Eremon/Jeremon* (bibl. top.), *ermanski*, *etejopski* (ali ima *etijopski*), *glotunstvo*, *invitatorijum/invitatorio*, *judajski* (ali ima *judejski*), *Kadesa* (bibl. top.), *konverzacion*, *kotorat*, *kupjela*, *lauda* (zapravo kao termin u pl. *laude*, uz izravno iz lat. preuzet oblik *laudes*), *matutin* (ali ima *matutina*), *nona*, *oblacion*, *olokaust*, *prima*, *provavati* (ali ima *provati*), *purpur* (ali ima *purpuran*), *Rav* (bibl. top., ali ima *Raab*), *seksta*, *sentiment*, *temtanje* (ali ima *tentañe*), *Tir* (bibl. etnik, ali ima ime grada), *Tirov*, *verso* (ali ima *veras*). Dobili smo dakle tridesetak u AR-u nepotvrđenih riječi, od kojih bar za neke znamo iz raznih starijih nabožnih knjiga. Osobito to vrijedi za obredne termine, kao što su: *matutin*, *nona*, *prima*, *seksta*... Od ovdje navedenih riječi bar je jedna (*kotorat*), a možda i dvije (*kupjela*), hapaks. Prva bi eventualno mogla biti pokušaj glasovnog prilagođavanja lat. *cataracta* ili *cataractes* u nekom vrlo ranom prijevodu, dok je druga očito hibridna tvorba nastala preklapanjem lat. *pupilla* 'zjenica' s domaćom dubrovačkom riječju *kupjena* 'kupina' asocijacijom po sličnosti.

Slijedi skupina riječi koje su po Rešetaru "naročito karakteristične za dubrov. govor" (1952:100). To ne znači da su samo dubrovačke, premda iz nekih Rešetarovih formulacija izlazi da on misli kako one to uglavnom jesu. Tako u radu o dubrovačkim prijepisima *Bernardinova lekcionara* (1933a:100) kaže kako su mnoge Bernardinove riječi "zamijenjene takovima što se nalaze specijalno u dubrov. govoru (starijemu ili sadašnjemu) a izvan Dubrovnika slabo se govore ili se nikako ne govore". Govoreći o jeziku najstarije dubrovačke proze (1952:99–100) kaže kako se dubrovačke odlike "lakše i u obilnijoj mjeri" mogu naći "među tuđinkama, ponajviše talijanskim. ... Tako se može sastaviti mnogobrojni niz tuđica koje su karakteristične za spomenike najstarije dubrov. proze a ponajviše se nalaze samo u njima i uopće se i dandanas čuju samo u Dubrovniku". On na navedenom mjestu i navodi taj niz, koji se često citira u ovom radu, a od riječi što ih on ovdje navodi u našim su molitvenicima zastupljene: *feca*, *fuñestra*, *glotunstvo* (u Rešetara *glotun* i *glotunija*), *griña*, *gristalad*, *impač*, *libro*, *mir* 'zid', *pena*, *placa*, *polača*, *puč*, *tanac*, *trpeza*, pri čemu je *tanac* jedina

njemačkoga podrijetla, a *trpeza* grčkoga. Sve su ostale romanizmi. Među njima Rešetar navodi i već spominjanu *sortu/šortu* sa značenjem "rupa", što ne odgovara našoj potvrdi (u kojoj ni osnovni oblik nije siguran). Kada razmatramo posuđenice iz dvaju najstarijih dubrovačkih molitvenika, jasno je da nas zanimaju one "naročito karakteristične za dubrov. govor", ali analitički pristup toj građi pokazuje da se navedene Rešetarove formulacije ipak moraju ponešto relativizirati. Naime, Rešetar se zaista iscrpno bavio (naj)starijim dubrovačkim jezičnim spomenicima, ali očito je da u ostale, tu u prvom redu mislim na čakavske, nije imao tako dobar uvid, a ni *Akademijin rječnik*, koji – uza sve ograde – daje širok uvid u hrvatsko leksičko blago, u vrijeme Rešetarove filološke djelatnosti nije bio ni izdaleka blizu dovršetku.

Posuđenice značenjem vezane za crkvu i vjeru uglavnom su latinskoga ili grč.-lat. podrijetla. Grecizmi vezani uz crkvu i vjeru vjerojatno su zaostatak iz csl. matica. U našim molitvenicima ima ih samo nekoliko: *miro* 'miris', *Paraklit*, *Pentekoste* (ali ne u csl. obliku *Petekoste* s *e < ě* kao što je npr. u *Libru*¹⁰⁶, nego redigirano prema grč.), *smurna* i vjer. *Rav* (pored *Raab*). Za riječ *pop* grč. podrijetla ne treba pretpostavljati csl. posredovanje, jer se očito radi o narodnoj usvojenici, isto kao što je to *trpeza* za riječ iz svakodnevnoga života, a isto vrijedi i za glagol *pedipsati/pedjepsati* (izveden od *pedepsa/pedjepsa* s čitavom porodicom izvedenica), vrlo proširen u starijoj hrvatskoj književnosti i uobičajen u dubrovačkom govoru. Ali csl. posredništvo možda se može pretpostaviti za nekoliko riječi lat.-tal. podrijetla: *aromata*, *aromatizati*, *balsam*, a sigurno je zaostatak iz csl. matice prevedenica *slonovni* za lat. *eburneus* ('bjelokosni, boje bjelokosti') u V¹ 9v (Ps. 44₉): *Smurna, i mast, i kasija u svitah tvojih i od svijeh slonovnijeh, u kojih uzveselet se ćeri kraļeve* prema hrv. csl.: *Zmurna, i stakat, i kasija ot riz tvojih, ot stvari/tvari slonovnih iz nihže vzveseliše te dešteri c(a)r*¹⁰⁷ prema lat.: *Myrrha, et gutta, et cassia a vestimentis tuis, / A domibus eburneis, ex quibus delectaverunt te / Filiae regum*. Jednako kao V¹ ima još F¹⁰⁸, dok u A zbog okrnjenog početka taj psalam nedostaje. Pridjev *slonovni* na tome mjestu ima još Ć: *...i ot stvari slonovnijeh iz kojih uzľubiše te kćeri kraļevske*, T ima: *...od skalina eburneovih*, a DP: *...od kuća slavnijeh*. Splitski tzv. *Marulićev molitvenik* ima: *...od pribivališta narešena*. Svi ti primjeri pokazuju poprilično nerazumijevanje lat. izvornika, pri čemu je već u csl. prijevodu pogr. *stvari/tvari* za *domibus*, a na njega se izravno naslanja Ć. Suvr. prijevod ima: *iz dvorova bjelokosnih harfe te vesele* (NZ 1992:900).

¹⁰⁶ Rešetar 1933b:274. Vidi i bilj. 70 uz *Pentekoste*.

¹⁰⁷ Posvojni Gpl. – transkripcija prema: Vajs 1916:55–56.

¹⁰⁸ Prema Fancevljevoj bilješci u Djela 31, 7.

Ipak, u našim je molitvenicima najviše posuđenica romanskoga podrijetla, od kojih su neke stare dalmatoromanske, neke izravno preuzete iz lat. ili tal., dok je za neke teško odrediti koji je od tih dvaju jezika jezik izvornik. U oficijским tekstovima nazivlje je uglavnom latinskoga podrijetla¹⁰⁹, a od općih su riječi romanskoga podrijetla (ili inojezične u nas primljene posredovanjem romanskih jezika) u oficijским tekstovima (što znači uglavnom u prijevodima biblijskih tekstova) zastupljene: *aromata* (grč.-lat), *aromatičan*, *aromatizati* (uz pretpostavku csl. posredništva), *balina*, *balsam* (vidi napomenu uz *aromatizati*), *cimbali/cinbali*, *cinamom*, *citara*, *čedar*, *čepriš/čeprijes*, *feca*, *funjestra*, *grīna/grjeña*, *gristalad*, **idol*, **instrument* (?!), *isop*, *kasija*, *kastigati*, *kor*, **kostjel* (*kostio* ?), **kotorat* (?!), *libro*, *mir* ('*murus*'), *nepomaňkan*, **oblacion*, **olokaust*, *palma/paoma*, *pelikan*, *pena*, *placa*, *polača*, *pomaňkati*, *pomaňkavati*, *prinčip*, *psaltir/psaltijer*, *purpur/purpuran*, *rusa*, *sinagoga* (grč. preko lat.), **sorta/šorta* (*sort/šort*) (?), *timpan/tinpan*, *toran*, *žigant*. Mnogi su romanizmi, prvenstveno talijanizmi nešto novije provenijencije, zastupljeni u obrednim uputama i u izvanoficijским molitvama, koje su više-manje odraz svakodnevnoga dubrovačkoga govora jer su ih sastavljale (ili prevodile s talijanskoga) redovnice same za svoje duhovne potrebe (ili su to za njih činili njihovi dušobrižnici). To su: *adorati*, *čavao*, *desperati se*, *devot*, *devoto*, *fontana*, *glotunstvo*, *impač*, *karita*, *kompassion*, *konfesur*, *konverzacion*, *kor*, *kostumi*, **krudel*, *maća*, *mirakulo*, *pomaňkanje*, *pridikanje*, *provavati*, *puč*, *publikan*, *sentiment*, *speranca*, *subito*, *temtanje*. Od navedenih riječi *kor*, *polača* i izvedenice od *maňkati*: *nepomaňkan*, *pomaňkati*, *pomaňkavati*, *pomaňkanje* dolaze u obje ove skupine. To su riječi nezaobilazne i u crkvenoj i u svakodnevnoj jezičnoj praksi. Izvedenice su dalji stupanj usvajanja posuđenica, koji pokazuje da se osnovna riječ u jeziku ustalila u određenom glasovnom sastavu i gramatičkom obliku, prihvatljivu za jezik primalac. Osim ovdje navedenih, izvedenice od posuđenica u V¹ i A još su: *devoto* (adv. od adj. *devot*), *glotunstvo* (apstr. im. od *glotun*), *katoličaski* (od *katolik*), *matutina* (od *matutin* prema domaćem *jutrnja*), *pedipsati/pedjepsati* (od *pedipsa/pedjepsa*), *pridikanje* (glag. im. od *pridikati* od *pridika*), *provavati* (impf. od pf. *provati*), *psalmijski* (*psalamski*?) (od *psalam*), *purpur* i *purpuran* (od *purpura*; pridjevi tvoreni sufixima -Ø < -b¹¹⁰ i -an < -ьнъ), *temtanje* (glag. im. od *temtati*), te ktetici i posvojni pridjevi: *ermonski*, *etejopski/etiopski*, *galilejski*, *jeruzolimski/jeruzolinski/jeruzalemski*, *jordanski*, *judajski*, *rimski*, *Tirov*, *žudijski*. Zanimljivo je još napomenuti da posuđenice u izvanoficijским molitvama dolaze i kao kontaktni sinonimi uz domaće riječi, što je česta stilska fi-

¹⁰⁹ Vidi: Malić 1997–1998.

¹¹⁰ Za isti sufix usp. i *gradual* izravno preuzet iz latinskoga *gradualis*.

gura u čitavoj starijoj hrvatskoj književnosti: *čudesna i mirakula* A 134v, *studenc i fontanu od suza* A 139v.

Na kraju treba napomenuti da može čuditi činjenica što se naš popis najstarijih dubrovačkih "tuđinki" sa Zorinim, u njegovu nezaobilaznom prilogu o njima (1895), podudara (potpuno ili djelomično) samo u dvadesetak riječi. Od Zorinih natuknica to su: *advenat* (u nas **advent*), *čempres*, *fuñestra*, *libro*, *mañkati* (u nas samo izvedenice toga glagola), *organ*, *otar*, *pedepsati* (u nas *pedipsati/pedjepsati*), *placa*, *polača*, *psaltijer* (pri čemu je vjerojatnije da on misli na knjigu psalama nego na muzički instrument – lat. *psalterium* ima oba značenja), *remeta* "zvonar crkovni i čuvar crkve" (u nas 'pustinjak, isposnik'), *rusa*, *sorta* "vrsta" i *šorta* "šuplotina, rupa" (što nijedno ne odgovara našem značenju), *sotona*, *tanac* "kolo" (u nas 'ples'), *templo* (u nas *tempao/timpao*), *tjerač* "treći dio" (u nas *tjerča* za molitvenu uru), *torañ* i *turañ* (u nas *toran*), te *ocat* i *uļe*, što ih mi uzimamo kao usvojenice. Prema našem *Žudij*, *žudijski* (vjer. iz čak. predložka) u Zore je tipično dubrovački oblik: *Žudio*, *žudioski*. Međutim, tu relativno slabu podudarnost naših i Zorinih "tuđinki" objašnjavaju njegove ograde u kratkom pristupnom tekstu o tome koje je tuđinke zaobišao, odnosno nije "ponizao" u svome radu ("koje su već usvojene od svega naroda, a i u Dubrovniku se govore", "nove talijanske riječi, kojijeh sad ima u dubrovačkom govoru cijela grivna", "neke starije tuđinke ... jer im se odmah pogađa matica"), a koje je naveo ("nego ... sam izredao mnoge riječi tuđega izvora, koje imaju osobiti dubrovački pečat, i ne čuju se nego samo u Dubrovniku ili u dubrovačkom susjedstvu"). Za ovo da se "ne čuju ... nego samo u Dubrovniku ili u dubrovačkom susjedstvu" vrijedi što je naprijed rečeno za slične Rešetarove tvrdnje.

3. Osvrt na usvojenice

Proučavatelji jezika najstarijih dubrovačkih spomenika i dubrovačkoga govora (Budmani, Zore, Rešetar), na koje se u ovom prilogu često pozivamo, nemaju još izgrađenu leksikološku terminologiju, pa se kod njih preklapaju termini *tuđinka* – *tuđica* – *posuđenica* – *pozajmljenica*. U stvari radi se uvijek (ili gotovo uvijek) o kategoriji riječi koju običavamo zvati posuđenicama. Naziv "tuđinka" iz naslova ovoga rada stilska je figura, kao podsjetnik na jednoga od prvih proučavatelja dubrovačkoga leksika. Ono što je zaista "tuđe" u molitvenicama čijim se leksikom ovdje bavimo to su latinski nazivi nekih dijelova oficija, uglavnom prema prvoj latinskoj riječi narednoga psalma ili molitve. O njima se govori u autoričinu prilogu Palj. I (Malić 1997–1998:238).

Kako bi prikaz svih posuđenica u razmatranim molitvenicama bio potpun, u ovom ćemo se odjeljku pozabaviti onima koje obično nazivamo usvojenicama

(najstarijima, praslavenskima i sveslavenskima, i onima nešto mlađima, nastalima već na ovim našim prostorima), a koje su spomenute u uvodnom dijelu.¹¹¹ Nećemo ih leksički raščlanjivati, nego samo ukazati na njihovu potvrđenost u ovim molitvenicima. Ako su vezane uz crkvu i vjeru, obrađene su uz domaće riječi iz istoga značenjskoga kruga u prilogu Palj. II (Malić 2000a). Ovdje ćemo ih samo navesti (zajedno s njihovim izvedenicama): *car/cesar* i *kraļ* za Boga (i Isukrsta) (157)¹¹², *carica* i *kraļica* za Majku Božju, *carstvo* i *kraļevstvo* za nebo (148) uz izv. *kraļev*, *kraļevati* (ali ne i *carev*, *carevati*, i to samo vezano uz Božje osobe – Oca i Sina), *crkva* i izv. *crkovni* (135), *križ/krst*, *krstjanin*, *krstjanski* (+ csl. *hrisijanski*), *krštenje* (132), *Krstiteļ* (170), *Krst*, *Isukrst* (158–159). Ovdje treba reći da su *car*, *carica*, *carstvo* prema *kraļ*, *kraļica*, *kraļevstvo* u odnosu crkvenoslavizam : narodna riječ, pri čemu su crkvenoslavizmi zastupljeniji u V¹ nego u A, ali nije sigurno da i *cesar* možemo uzeti kao crkvenoslavizam. Na svaki način dolazi samo jednom u V¹ 71v u pjesmi *Te Deum: Ti cesar slave jesi, Krste*, u kojoj su crkvenoslavizmi s obzirom na veličinu pjesme osobito frekventni: *carstvo nebesko*, *čislo*, *vojinstvo*, *Paraklit*, *rab*, *raba*. U A 8r na tome mjestu stoji: *Ti si kraļ slave, Krste*. Ovdje ćemo unijeti jednu etimološku digresiju: raspravljajući u ER I s. v. *cesar* o raznim etimološkim gledištima, Skok zaključuje da je “*česarb* < *caisáreus*, *cesárb* = *čbsárb* < *caesárius* neovisna slavenska posuđenica sa dunavskog limesa u 5. v.”, pri čemu *čbsárb* > *carb* (u rus. i bug.) (1971:259). U AR I s. v. *cesar* kaže se da je novija posuđenica iz lat. *caesar*, što dolazi tek od 15. st. (u Mon. serb.), te da upravo zbog toga kasnog vremena pojavljivanja neće “biti sačuvana stara riječ *česarb*, koja dolazi u starom slovenskom jeziku, koja je prešla u *car* ..., nego će biti na novo primljena lat. riječ *caesar*, kojom su se latinski nazivali nemački carevi”. Za naš se primjer teško odlučiti između dvaju navedenih stajališta, ali kako je stariji od navedenih u AR-u, a dolazi u spomeniku što obiluje crkvenoslavizmima, možda ga ipak treba svrstati među crkvenoslavizme.

Zemaljski se vladari nazivaju *knezi/knezovi* i jednom *kraļi* (uvijek u množini)¹¹³: *Uzmite vrata, knezovi, vaša i dvignite se vrata vječna* V¹ 8r i 8v, *Postaviš ih knezove svrhu sve zemļe* V¹ 10r, *Gospod navistit u pisnijeh puoka svojih i knezova nih* V¹ 12v, *Kraļi zemaļsci i svi ļudje, knezi i sve sudje zemaļsci* V¹ 28r (sve psalamski tekstovi). U A *knez* nije potvrđen – tamo su *vladavci*. Teško je reći da li odnos *knez* : *vladavac* treba shvatiti kao odnos crkvenoslavizam : narodna riječ. *Vitez* je potvrđen u oba molitvenika, a u V¹ i izv. *vitezovati: Rebra*

¹¹¹ Uzima ih u razmatranje i Rešetar u svojim radovima o jeziku starije dubrovačke književnosti.

¹¹² U zagradi se navode stranice navedenoga priloga.

¹¹³ Uz noviju posuđenicu *prinčipi* (također u množini).

negova sulicom vitez probode V¹ 141r/A 97r (*Ofičje svetoga Krsta*), *Svaki dan koji sada vitezuju, čekam dokle dođe promina moja* V¹ 121r (Job 14₁₄). Tako i Ć, a A i F na tome mjestu imaju: *rvem*.

Ne treba uzimati kao crkvenoslavizam (kao što se danas čini) *krst* 'crucis', koji se upotrebljava ravnopravno uz *kríž*,¹¹⁴ niti *Krst*, *Isukrst*. Te su riječi obilno zastupljene u čitavoj starijoj hrvatskoj književnosti i očito nisu imale csl. obilježje. Ali u V¹ i A nije potvrđen *krst* u znač. 'baptismus', nego samo *krštenje*. *Krstiteļ* je normalna hrvatska izvedenica od *krstiti*. Spominje se samo u *Litanijama svih svetih: Sveti Ivane Krstiteļu, m(oli za nas!)* V¹ 86v/A 121v.

Od ostalih usvojenica *kruna* i *kruniti* u svim se primjerima odnose na Božje osobe: *Glava negova nabode se krunom trnovom* V¹ 140v/A 96v i pren. metaforički *...uvenu kruna slavna* V¹ 141v/A 97v (sve iz *Ofičja svetoga Krsta*); *...slavom i častju krunio si nega* [tj. Bog čovjeka] V¹ 5v (Ps. 8₆), *Gospodine, kako no štiti dobri krunio si nas voļom tvojom* V¹ 106v (Ps. 5₁₃). Pa čak i *ulje*¹¹⁵, inače riječ svakodnevnoga leksika, javlja se u psalamskim tekstovima kao sredstvo Božje milosti: *...toga radi pomaza te Gospodin Bog tvoj uljem radostijem* V¹ 9v (Ps. 44₈), *Oprutilio/Uprutilio si uljem glavu moju* V¹ 113v/A75v (Ps. 22₃). Zanimljivo je napomenuti da Zore (1895:22) tumači *ùle* kao "drveno maslo" uz napomenu: "za to se maslina zove drvo, koje rađa *ùle*. Nije općenita narodna riječ, a ovdje je nižem radi glagolā *bùliti* i *òbuliti* (začiniti uļem), što su osobito dubrovački". Treba napomenuti da među usvojenicama općenito nema "osobito dubrovačkih" – najčešće su to riječi što pripadaju jeziku kao sustavu, ali prema Zori *uļe* u Dubrovniku očito nije bila usvojenica, nego "tuđinka".

Od usvojenica još nam je spomenuti riječi nezaobilazne u svakodnevnom govoru: *hlib/hljeb*, *ocat* i *pinez*, pri čemu su ikavski likovi u V¹ zaostatak iz čakavske matice. Lik *hlib* potvrđen je samo u V¹, a *hljeb* u oba molitvenika: *Ustanite po jedenju koji ijete hlib boliznivi* V¹ 46v, *Pošle golot svoj kako hljebe prid lice mraza negova* V¹ 53r, *Pošle gristalad kako hljebe* A 44v uz češće *kruh* u oba molitvenika¹¹⁶, ali nije sigurno treba li *hlib/hljeb* uzimati kao crkvenoslavizam.¹¹⁷ Za razliku od *hlib/hljeb*, koji dolazi samo u oficijskim tekstovima, *ocat* dolazi i u oficijском tekstu i u izvanoficijскоj molitvi, a *pinez*

¹¹⁴ Rešetar (1933b:274) za *Libro* navodi da se upotrebljava i "crkveno (i narodno) *krst* i romansko *kríž*".

¹¹⁵ U ER II Skok *ulje* izvodi iz lat. *oleum* (iz grč.), te za *oleum* i *oliva* kaže da su mediteranske predindoevropske riječi.

¹¹⁶ Prema napomeni u AR III s. v. I. *hļeb* Stulli u svom rječniku *hļeb* upućuje na *kruh*.

¹¹⁷ Rešetar, govoreći o jeziku dubrovačkih prijepisa *Bernardinova lektionara* navodi iz ćiriličkoga prijepisa *hljeb* kao zamjenu za Bernardinov *kruh*, zapravo Gpl *hliebь* (= *hljeb*) za *kruhov* (1933a:91), ali to što je iz ćiriličkoga prijepisa ne znači i da je crkvenoslavizam.

samo u izvanoficijskoj molitvi: *Žedan žuči i octa napojen* V¹ 140v, *Žedan žuoči i octa bi napojen* A 97r (*Ofičje svetoga Krsta*), *Za žeđu negovu i okušenje octa s žučju smiješana* A 136r (izvanoficijska molitva); *Ti satvori mene, milostivi Gospodine, i ne odkupi mene // zlatom ni srebrom ni pinezom, nego istinom krvju tvojom* V¹ 147v–148r (izvanoficijska molitva). Jekavski lik *pjenez* navodi Rešetar (1938a:29) iz *Ranjinina zbornika*, a na istom se mjestu navodi i *kladenac*. Skok (ER II) za tu riječ pretpostavlja da je prasl. posuđenica iz germanskoga, ali da je po jezičnom osjećaju, a i po mišljenju nekih etimologa, izvedenica od *klada*, *klasti*. Onomastička je usvojenica *Rim* (potvrđena u izvedenici *rimski*).

4. Zaključak

Ovaj je rad prilog upoznavanju onoga segmenta starohrvatskoga leksika koji je, s jedne strane, rezultat i posljedica suživota i jezičnih dodira hrvatskoga puka s inojezičnim njegovim prethodnicima na ovim prostorima, sa susjedima i susjednim kulturama, a s druge djelovanja Katoličke (Rimske) crkve među Hrvatima, u kojem nezaobilaznu sastavnicu čini i hrvatska crkvenoslavenska tradicija.

Na probleme na kakve smo naišli u raščlambi posuđenica iz dvaju najstarijih dubrovačkih molitvenika ili njima slične nailazi se pri svakom bavljenju starim jezičnim spomenicima. Ali bavljenje njima donosi nam uvijek nove spoznaje o razvojnim tijekovima naše pismenosti i našega jezika, o naporima kroz koje su naši književni poslenici iz davnih vremena prolazili u nastojanju da iskažu svoje zamisli ili da svojim suvremenicima predoče tekstove nastale u drugim sredinama i na drugim jezicima, o njihovim uspjesima ili neuspjesima na tom poslu. A *Biblija*, čiji su dijelovi u osnovi ovih naših molitvenika, jedan je od najteže prevodivih (i razumljivih) tekstova, i nije se čuditi nejasnoćama u prijevodima. Mnogobrojne posuđenice sastavni su dio tih prijevoda, a posuđenice kao leksički problem tema su ovoga priloga, kojemu je svrha da posluži kao jedan od pripremljenih radova pri izradi rječnika prvih stoljeća hrvatske pismenosti i književnosti.

Literatura:

- ANIĆ, VLADIMIR i GOLDSTEIN, IVO 1999. *Rječnik stranih riječi*. Novi Liber : Zagreb.
- BELOSTENEC, IVAN. 1740. *Gazophylacium seu latino-illyricorum onomatum aetnarium... Zagrabiae* [Pretisak] (kratica: Bc).
- Biblija. Stari i Novi zavjet*. 1969. Stvarnost : Zagreb (kratica: Biblija 1969).

- BUDMANI, P(ERO) 1883. Dubrovački dijalekat, kako se sada govori. *Rad JAZU LXV*, JAZU : Zagreb, 155–179.
- DAMJANOVIĆ, STJEPAN i sur. 2004. *Mali staroslavensko-hrvatski rječnik*. Matica hrvatska : Zagreb (kratica: MSHR).
- DIVKOVIĆ, MIRKO 1900. *Latinsko-hrvatski rječnik za škole. Izdanje drugo*. Zagreb [Sedmo izdanje, reprint 1991] (kratica: Divk.).
- Djela JAZU XXXI*. 1934. JAZU : Zagreb (kratica: Djela 31).
- Enciklopedija Leksikografskog Zavoda* 1–6. 1966–1969. Leksikografski zavod : Zagreb.
- FANCEV, FRANJO 1934. Latinički spomenici hrvatske crkvene kniževnosti 14 i 15 v. i njihov odnos prema crkvenoslovenskoj kniževnosti hrvatske glagoljske crkve. *Djela JAZU XXXI*. JAZU : Zagreb, I–CXV.
- GABRIĆ-BAGARIĆ, DARIJA 1999. Leksički raguzeizmi u rukopisnom prijevodu *Biblije* Bartola Kašića. *Dubrovnik* 1–2/1999, Dubrovnik, 21–37.
- Hrvatski leksikon* I–II. 1996–1997. Leksikon d. o. o. : Zagreb.
- KLAIĆ, BRATOLJUB 2001. *Rječnik stranih riječi. Tuđice i posuđenice*. Priredio Željko Klaić. Nakladni zavod Matice hrvatske : Zagreb.
- Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. 1979. Uredio Anđelko Badurina. Sveučilišna naklada Liber, Kršćanska sadašnjost, Institut za povijest umjetnosti : Zagreb.
- Lexicon für Theologie und Kirche* (1958). Begründet von dr. Michael Buchberger. Verlag Herder : Freiburg (kratica: LTK).
- MALIĆ, DRAGICA 1997. *Žića svetih otaca – Hrvatska srednjovjekovna proza*. Matica hrvatska i Institut za hrvatski jezik : Zagreb.
- MALIĆ, DRAGICA 1997–1998. Paljetkovanje po najstarijim hrvatskim molitvenicima (Molitveničko nazivlje). *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 23–24. Zagreb, 225–256.
- MALIĆ, DRAGICA 1999. Varijante marijinskih molitava u dubrovačkim molitvenicima i tzv. Marulićevu molitveniku. *Filologija* 32, HAZU : Zagreb, 107–143.
- MALIĆ, DRAGICA 2000a. Novo paljetkovanje. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 26. Zagreb, 129–178.
- MALIĆ, DRAGICA 2000b. Novija zapažanja o srednjovjekovnoj hrvatskoj latinici. *Filologija* 34. HAZU : Zagreb, 97–128.
- MALIĆ, DRAGICA 2004. Uvodna razmatranja, u: *Najstariji hrvatski latinički spomenici (do sredine 15. stoljeća)*. *Stari pisci hrvatski* 43, HAZU : Zagreb, I–CV.
- MANDIĆ, OLEG 1969. *Leksikon judaizma i kršćanstva*. Zagreb (kratica: LJK).

- MIKLOSICH, FR(ANZ) 1862–1865. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Vin-dobonae (kratica: LP).
- Najstariji hrvatski latinički spomenici (do sredine 15. stoljeća)*. Priredila Dra-gica Malić. Uvodne tekstove napisale Dragica Malić i Dunja Fališevac. *Sta-ri pisci hrvatski* 43, HAZU : Zagreb (kratica: SPH 43).
- Novi zavjet i psalmi* 1992. XIII. izdanje. Kršćanska sadašnjost : Zagreb (krati-ca NZ 1992).
- REŠETAR, MILAN 1907. Der štokavische Dialekt. *Die Schriften der Balkankom-mision VIII*, Wien.
- REŠETAR, MILAN 1933a. *Bernardinov lekcionar i njegovi dubrovački prepisi. Posebna izdanja SKA XCIX*, Filozofski i filološki spisi 23. SKA : Beograd.
- REŠETAR, MILAN 1933b. *Dubrovački zbornik od god. 1520. Posebna izdanja SKA C*, Filozofski i filološki spisi 24. SKA : Beograd.
- REŠETAR, MILAN 1933c. Jezik Marina Držića. *Rad JAZU* 248, Zagreb, 99–240.
- REŠETAR, MILAN 1936. Jezik pjesama Račinina zbornika. *Rad JAZU* 255, Za-greb, 77–220.
- REŠETAR, MILAN 1938a. Rječnik i dikcija pjesama Račinina zbornika. *Rad JAZU* 260, Zagreb, 1–55.
- REŠETAR, MILAN 1938b. *Jezik srpskoga Molitvenika od g. 1512. Glas Srpske kraljevske akademije CLXXVI*, Drugi razred 90, SKA : Beograd.
- REŠETAR, MILAN 1952. *Najstarija dubrovačka proza. Posebna izdanja SAN CXCI*, Odeljenje literature i jezika 4, Beograd.
- Opći religijski leksikon* (2002). Leksikografski zavod Miroslav Krleža : Zagreb (kratica: ORL).
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–XXIII*. 1880–1976. JAZU : Zagreb (kratica: AR).
- Rječnik hrvatske redakcije crkvenoslavenskoga jezika / Lexicon linguae slavo-nicae redactionis croaticae*. 1991–. Staroslavenski institut Zagreb : Zagreb (kratica: RCH).
- SKOK, PETAR 1931. Iz dubrovačkoga vokabulara. *Zbornik iz dubrovačke proš-losti. Milanu Rešetaru o 70^{oj} godišnjici života prijatelji i učenici*. Dubrov-nik, 429–433.
- SKOK, PETAR 1971–1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*. JAZU: Zagreb.
- ŠULEK, BOGOSLAV (1990). *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja A–N, O–Ž*. [Pretisak] Globus : Zagreb.
- TENTOR, MATE 1931. O dubrovačkom jeziku s leksičke strane. *Zbornik iz dubro-vačke prošlosti. Milanu Rešetaru o 70^{oj} godišnjici života prijatelji i učenici*. Dubrovnik, 449–454.

- Vajs, Jos(eph) 1916. *Psalterium palaeoslovenicum croatico-glagoliticum*. Pragae.
Vajs, Josip 1922. Nešto o nomenklaturi u glagolskim liturgičkim knjigama. *Sveta Cecilija* 16, Zagreb, 69–70.
Zore, Luko 1892, 1893, 1899, 1907. Paljetkovanje. *Rad JAZU* 108, 209–236; 110, 205–236; 114, 221–236; 138, 55–69; 170, 200–230.
Zore Luko 1895. *Dubrovačke tuđinke. Spomenik Srpske kraljevske akademije XXVI*, SKA : Beograd.

The Oldest "Loan Words" from Dubrovnik

Abstract

The paper makes a lexical analysis of Non-Slavic loan words from the lexical treasure of the two oldest Dubrovnik (and simultaneously Croatian) Latin prayer-books: the Vatican *Croatian Prayer-Book* (V1 - about 1400) and the *Academy's Dubrovnik Prayer-Book* (A - mid-15th century), but also briefly considers ancient Proto-Slavic, i.e. Panslavic and South Slavic loan words, with presently unrecognizable Non-Slavic origin. It indicates the problematic differentiation between these words (sometimes from the same time) in terms of time and place of origin of monuments in respect of our present standpoint. The paper also points out the problematic establishment of lexical entries (in terms of spelling, multiple meanings of given graphemes, especially *c, ċ, f, fc*; grammar - establishment of basic word form in respect of consonantal clusters in suffix position, *-l > -o* in suffix position and related changes: *-ěo > -io, -oo > o*; gender determination relative to the language of origin and acquisition of specific foreign categories of words) and lexical meanings. Loan words are considered in terms of extant attestation/non-attestation of words (mostly in the *Academy's Dictionary*), their characteristic nature for Dubrovnik lexis, their use in prayer-book official and unofficial texts, their linguistic acclimatisation, etc.

Ključne riječi: najstariji dubrovački molitvenici, *Vatikanski hrvatski molitvenik*, *Akademijin dubrovački molitvenik*; dubrovački leksik, romanizmi, grecizmi, crkvenoslavizmi, raguzeizmi; "tuđinke"/tuđice, posuđenice, usvojenice, izvedenice; Budmani, Zore, Rešetar

Key words: oldest Dubrovnik prayer-books, *Vatican Croatian Prayer-book*, *Academy's Dubrovnik Prayer-book*, Dubrovnik lexis, Romanisms, Graecisms, Old-Church-Slavisms, Raguseisms; loan words, derivatives; Budmani, Zore, Rešetar

